

FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ EPICI

Perić, Barbara

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:181597>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ EPICI

BARBARA PERIĆ

SPLIT, 2025.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost - Povijest

FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ EPICI

Studentica
Barbara Perić

Mentor:
doc. dr. sc. Nikola Sunara

Split, veljača 2025. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Novele	2
3. Bajke	3
4. Basne	4
5. Predaje.....	5
5.1. Povijesne predaje	6
5.1.1 Hrvatski vladari narodne krvi	7
5.1.2. Šaptom Bosna pade	13
5.1.3. Posljednja bosanska kraljica Katarina Vukčić Kosača	16
5.1.4. Danak u krvi.....	19
5.1.5. Pravo prve bračne noći	22
5.1.6. Uskoci.....	23
5.1.7. Hajduci.....	29
5.1.8. Legendarna oslobađanja od osmanske okupacije	38
5.2. Etiološke predaje	41
5.3. Mitske predaje	43
5.3.1. Vile	43
5.4. Demonološke predaje.....	44
5.4.1 Vještice	45
5.4.2. More	47
5.4.3. Vukodlaci	48
5.4.4. Maminjorgo.....	49
5.4.5. Kuga	50
5. 5. Eshatološke predaje	51
5. 6. Pričanja iz života.....	52
6. Legende	52
7. Zaključak	54
8. Literatura	55
Sažetak	58
Abstract.....	59

1. Uvod

Prije pisanih djela, odnosno pisane književnosti, književnost koja se ogleda kao najstariji i najdugovječniji oblik umjetničkoga stvaranja, može se reći da je ona stara onoliko koliko i sam čovjek. Nastala je u narodu i na područjima gdje pismenosti nije bilo ili je bila rijetka i upravo zbog toga se još naziva i narodnom ili pučkom književnosti. Premda je nastajala na područjima bez pismenosti, ne smije se zaboraviti važnost usmenog prenošenja. Gledajući brojne podatke iz usmene književnosti i kako se oni poklapaju s povijesnim podacima, uviđa se važnost književnosti i njezinu istinitost, a priče i djela nastala preko usmene književnosti danas se mogu pronaći u pisanom obliku kako bi se upravo ta ista sačuvala. Osim usmene ili narodne književnosti Kekez navodi termin *folklorna književnost* koja je povezana s riječju *folklor*, a ta riječ se sastoji od *folk* što znači narod i *lore* što znači znanje. Pojam *folklor* prvi puta je upotrijebio Englez William Thoms, kada je časopisu *The Athenaeum* 1846. godine uputio pismo u kojem je tražio da se uvede naziv *the Lore of the People*. Od te godine često se koristio naziv folklorna književnost, ali Kekez navodi da se ne bi trebala koristiti ni narodna ni folklorna književnost već usmena književnost.¹ Kada se govori o hrvatskoj usmenoj književnosti može se reći da je nastala onoga trenutka kada se pojedinac u ime zajednice odlučio, hrvatskim jezikom, nešto oblikovati i prenijeti dalje, a to nešto može se nazvati narodnim blagom koje čuva našu povijest i običaje. Književnost je sposobnost stvaranja, a mnoga djela opisuju stvarne povijesne osobe i događaje s elementima mašte koju ne gledamo kao maštu, već kao nešto što se uklopilo u zbilju. Usmena književnost protkana je fankcijom i fikcijom i nekada je teško odrediti granicu između ta dva pojma. Milivoj Solar se u djelu *Teorija književnosti* dotiče Danteove *Božanstvene komedije* koja opisuje fiktivni svijet pakla, čistilišta i raja, ali govori; „nema nikakve sumnje da su Danteove vizije duboko ukorijenjene u zbilji ljudskog života i da brojne sudbine, koje on opisuje, pripadaju upravo zbilji njegova povijesnog vremena.“²

Ovaj će se diplomski rad upravo baviti fankcijom i fikcijom unutar usmene književnosti s posebnim osvrtom na predaje. U radu će biti promotrene povijesne predaje koje se pretežito podudaraju s povijesnim podacima, a osim povijesnih, bit će spomenute predaje ispunjene fantastičnim elementima kao što su mitske, demonološke i eshatološke predaje. Na samom

¹ Kekez, Josip. „Usmena književnost.“ u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., 141.

² Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 16.

kraju bit će riječ o legendama koje su također ispunjene elementima koji zvuče nestvarno, ali nitko ne sumnja u njihovu istinitost.

2. Novele

Za novelu se može reći da je to kratka priča koja pripovijeda o običnim ljudima i njihovu svakodnevnom životu. Za nju je tipičan realističan književni pristup. Giovanni Boccaccio je novelu afirmirao u pisano književnost te se njegovo djelo *Dekameron* temelji na stvarnim osobama i pričom o sedam djevojaka i tri mladića koji su pobjegli od kuge iz Firence. U današnje vrijeme, Hrvati najčešće pričaju novele koje su didaktične, humoristične i baladične.³ Novele pretežito nastaju na temelju stvarnih osoba i događaja vezanih uz njih. Priča o *Miljenku i Dobrili* za koje se kaže da su hrvatski *Romeo i Julija* zato što ih povezuje tragična ljubavna priča dala je temelj na kojem je o njihovoj tragičnoj ljubavi napisana novela, kazališna predstava te opera.

U drugoj polovini XVII. st. u plemićkoj obitelji Vitturi rođena je kći Dobrila, a u obitelji Rušinić sin Miljenko. Dvoje mladih zaljubilo se, no nisu se smjeli vidati zbog neprijateljstva između svojih obitelji. Od trenutka kada su roditelji saznali za njihovu vezu, Dobrila je bila pod strogim nadzorom, a Miljenka su roditelji poslali u Veneciju. No nije sve ostalo na tomu. Dobrilin otac ugovorio je vjenčanje svoje kćeri sa starijim trogirskim plemićem. Miljenko je za to saznao i došao iz Venecije upravo u trenutku kada su mladenci izgovarali zavjete te je spriječio vjenčanje. Kako bi je kaznio zbog sramote koju mu je nanijela, Dobrili je otac poslao u samostan u Trogir, a kako bi spriječio Miljenka da je pronađe, naručio je njegovo ubojstvo koje zbog Miljenkove domišljatosti (prerušio se u fratra) nije uspjelo. Pokušavajući pronaći Dobrilu, Miljenko je došao u sukob sa zakonom i zbog toga su ga osudili na zatvor u Visovcu. Tamo je upoznao bolničarku preko koje je Dobrili slao poruke i ugovorio bijeg. Bijeg mladih natjerao je Dobriline roditelje na popuštanje te su im stoga poručili da se vrate u Kaštel Lukšić kako bi se obavilo vjenčanje. Nakon što je u kolovozu 1690. godine obavljena vjenčana ceremonija, Dobrilin je otac, ne mogavši podnijeti da se njegova kći udala za Miljenka, iz osвете na mostu ispred dvorca ubio svojega zeta. Dobrila je nakon toga izgubila zdrav razum, razboljela se i nedugo potom umrla. Posljednja želja bila joj je da bude pokopana zajedno s Miljenkom u crkvi Sv. Ivana u Kaštel Lukšiću nasuprot dvorca. Na njihovu vječnom

³ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 457.

počivalištu zauvijek je uklesana poruka "Pokoje ljubovnicima", a u Kaštel Lukšiću još uvijek postoje oba dvorca, i Vitturijev i Rušinićev.⁴

3. Bajke

Bajka je najdulja usmeno-prozna vrsta. To je književni oblik usmene ili pisane narodne književnosti koji se odlikuje fantastičnim elementima, kao što su magija, čarolije, nevjerojatna bića i nadnaravne sile. Unutar bajke, mogu se osim fantastičnih elemenata pronaći elementi iz svakodnevnog života. Za bajku nije bitno bogatstvo i kraljevstvo već sama pustolovina koju prolaze glavni likovi.⁵ Bajke često imaju moralnu poruku ili pouku i obično se temelje na jednostavnim, ali snažnim kontrastima dobra i zla. U bajkama se često pojavljuju likovi poput princeza, junaka, zlih vještica, mudrih staraca ili životinja koje govore i ponašaju se kao ljudi. U snažnom kontrastu između dobra i zla, dobro uvijek nađe načina da pobijedi zlo. U narodnom pripovijedanju bajka je povezana s mitskim, odnosno, postavljena je na način mitskoga strukturiranja, ali postoji bitna razlika između bajke i mita. Dok su kod mita glavni likovi bogovi i božanstva, kod bajke su ti bogovi zamijenjeni s čovjekom ili čovjekolikim bićem. Neke od najpoznatijih bajki koje gotovo svatko zna su: *Ivica i Marica*, *Snjeguljica*, *Crvenkapica* itd., a one više nisu ostale samo kao priče koje se čitaju i pričaju već su o njima u novije vrijeme snimljeni i filmovi. Osim svjetskih bajki koje svi znamo (npr. bajke braće Grimm ili Andersenove bajke), postoje i hrvatske usmene bajke koje su u pravilu kompozicijski i narativno kraće⁶, a neke od njih navodi Marko Dragić. Jedna od njih nosi naslov *Mudra žena*.

Bio je čaća koji je ima ćer. Jednog dana dođe kraljev glas da će nagraditi onoga ko donese tri najlipša cvita. I svi tako tražili i birali koji bi cvit moga biti najlipši. Tako i ova ćer ubere u polju jedan cvit od pšenice, onda cvit od masline i cvit od loze. Donese to cvice čaći i kaže mu da ode s tim na kraljev dvor. Kralj ga pohvali da je najpametniji na svitu jer takve cvitove niko nema. On mu odgovori da je to njegova ćer poslala. Kralj mu onda da zadatak da odnese ćeri tri svitka pamuka i da mu ona od toga oplete sve konope za brod i sva jedra. Na to ćer da to čaći i reče da vrati to kralju i nek joj on izdjelje vreteno i držač za igle, a kad ga on upita kako je to moguće, nek mu odgovori da je jednako nemoguće kao i od tri svitčića napraviti svu opravu za brod. Bilo je tako kako je ona rekla. Sad je kralj da novi zadatak - tribala je doć k njemu ni gola ni obučena, ni na konju ni bez konja. Ona se skine gola i stavi mrižu priko sebe, uze konja za povodac i pusti da je vuče za sobom. Kad je kralj vidija takvu uzme je za ženu i da joj na

⁴ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 458.

⁵ Bošković-Stull, Maja. *Usmene pripovijetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb 1997. str 18.

⁶ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 418, 423.

znanje da nikome nesmi odat svoju mudrost. Sve je bilo dobro dok ona jedan dan ne ode u kraljevu tamnicu di je sve bilo puno zatvorenika. Upita ih zašto su zatvoreni, a oni joj odgovore da ih tako kralj tjera da mu vrate dugove. Njoj ih bilo žaj pa im odluči dat savjet kako će se izbavit. Tako su oni svaki put kad bi dobili hranu, uvijek kuvani bob, bacali ga kroz prozor. Kralju nije bilo jasno zašto to rade pa mu oni reknu da to čine kako bi bob izniknija. Kad im je on reka da je nemoguće da kuhani bob iznikne, oni mu uzvrate da je nemoguće da i oni njemu vrate dugove u uzdama. Kraljica se složi s tim i on ih pusti, al čim je stiga doma reče kraljici da može ić ća jer je izdala svoju mudrost, da uzme sa sobom najdraže iz dvorca i ode. Ona ga zamoli da samo pripreme gozbu za oproštaj jer su puno skupa živili. Na toj gozbi ga napije i kad je zaspava odvede ga u kočiji sebi na selo. Ujutro kad se probudija nije mu bilo jasno di je i ona mu reče da joj je reka da uzme najdraže iz dvorca i da je ona zato uzela njega. Opet se uvjerija kakva je mudrica i oni se skupa vrata u dvorac.⁷

4. Basne

Basna je kratka, poučna priča, bila ona u prozi ili stihu, u kojoj životinje, biljke i predmeti postaju nositelji radnje. Kroz njihove međusobne odnose i radnju, koja često odražava ljudske situacije, basne prikazuju općeprihvaćene istine, moralne lekcije ili mudrost.⁸ Sama pouka basne je „lijepo oblikovana, poentirana, figurativna, a po stilizacijama paremiološka i aforistička te se pojedine basne najčešće po njoj i pamte.“⁹ Tvorac basni je Ezop iz Male Azije odnosno s područja Frigije. On basne nije dao napisati, već ih je samo pričao u prozi, te su se one kasnije počele širiti zahvaljujući usmenoj predaji, a do naših krajeva je došlo oko četiristo Ezopovih basni.¹⁰ Što se tiče Ezopovih basni one su bile uzor budućim basnama u europskoj i hrvatskoj kulturi, kako u narodnoj tako i u umjetničkoj provedbi. Hrvatske narodne basne sadrže likove, posebice životinje koje nose osobine sredine iz koje potječu. I danas se mogu pronaći narodne basne koje ljudi rado pričaju, a ponajviše su zastupljene u kajkavskim sredinama.¹¹ U skladu s tim, Botica u svojoj knjizi navodi basnu pod nazivom *Lisica prevarila seljaka i nasadila vuka*.

⁷ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 267-268.

⁸ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/basna> (pristupljeno 10. 11. 2024.)

⁹ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 453.

¹⁰ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 153.

¹¹ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 454.,456.

Ja znam onu priču kak je seljak vozil sir na kolima, a lisica ga je prosila da ju zeme na kola, da se ona malo šnim poveze. A on je vozil sir h vreči. A ona pregrizla vreču i vadila sir i hitala ga us put, h grabu, tak dugo dok je vreču spraznila, Kad je spraznila vreču, onda je rekla, seljaku se zafalila da nejde dalje. Seljak je otišiel dalje, a ona je pobrala taj sir i saf je odnesela sebio v gnezdo, v jazbinu svoju. I dojde njoj f poset vuk i ona njega počasti z sirom. Kaže vuk: >Čuj, strina, a di su ti zela toliki sir?<>Ha, znaš, ja ti bum pokazala di sam ga ja zela, samo to ti je jako teško.<>Ajde ono, mesec je bil an zraku pun, dopelja ona njega do jezera. >Evo ti ga unutra. Sat moraš piti toliko vode da to popiješ i dodeš do sira.<>A on, jadnik, pije vodu, pije, nikak do sira nemre dojt. Je, da mu bu želudec pukel. >Odi sat nato brdo i koruraj se!<>Toboš da mu se to malo potrese, ta voda. Ide on na brdo, valja se on, valja i klopi v jeno drvo i želudec mu pukne, i gotovo. Tak ga lisica nasadila.¹²

5. Predaje

Prema Hrvatskom jezičnom portalu predaja se definira kao „nepisana povijest, istina, iskustva, legende itd. koje se prenose s koljena na koljeno, usmena tradicija, podatak iz prošlosti bez dokaza; predanje.“¹³ Za predaju je bitno da se ona bazira na stvarno i ovozemaljsko, a ne na nestvarno i opće, a to predaju razlikuje od bajke i mita. Ona čuva povijest određenog mjesta i ljudi te ga tipizira.¹⁴ Svete knjige sadrže mnoštvo predaja. Velik je značaj usmenih predaja na što su nas starozavjetni pisci napominjali i poticali na njegovanje istih. Ističe se Pavlovo učenje koje govori: „prema tome, dakle, braćo, budite postojani i držite predaje kojima smo vas poučili bilo usmeno, bilo pismom“ te nastavlja „Naređujemo vam, braćo, u ime Gospodina, Isusa Krista, da se klonite svakoga brata koji neuredno živi i ne drži se predaje koju ste od nas primili.“¹⁵ Konstantin Porfirogenet u djelu *De administrando imperio* donosi jednu od najstarijih hrvatskih predaja koja govori o dolasku Hrvata u današnju Hrvatsku. Riječ je o petorici braće i dvije sestre Tugi i Bugi koji su došli na područje današnje Hrvatske.

(...) Hrvati pako stanovahu u ono vrijeme tamo od Bagibareje, gdje su sada Bjelohrvati. Jedan njihov rod, naime petero braće Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo i Hrobatos, i dvije sestre Tuga i Buga, odijelivši se od njih skupa sa narodom svojim, dodjoše u Dalmaciju i

¹² Isto str. 456.

¹³ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eVhiWhI%3D (pristupljeno 3. 11. 2024.)

¹⁴ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 435.

¹⁵ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 274.

*nadjoše ondje Avare, koji držaše tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju, a ostale prisile da im se pokore. Od toga doba obladaše tom zemljom Hrvati (...) Od onih se pako Hrvata, koji dodjoše u Dalmaciju, odijeli jedna čest i obladaše Ilirikom i panonijom (...)*¹⁶

Značajna je simbolika broja sedam koju sačinjavaju petorica braće i dvije sestre te je ta simbolika vidljiva u nekoliko isprava hrvatskih vladara gdje se spominje sedam svjedoka.¹⁷

Predaje se mogu klasificirati prema različitim kriterijima, kao što su sadržaj, funkcija, oblik ili tematska orijentacija. Prema Marku Dragiću klasifikacija predaja glasi:

1. Povijesne predaje;
2. Etiološke predaje;
3. Eshatološke predaje;
4. Mitske (mitološke) predaje;
5. Demonske (demonološke) predaje;
6. Pričanja iz života.¹⁸

Povijesne i etimološke predaje najčešće se pripovijedaju kao *kronikati* odnosno kratka priopćenja povijesnoga sadržaja, a gotovo nikada kao *fabulati* odnosno priče s razvijenom fabulom. A za razliku od povijesnih i etimoloških predaja, mitske i demonske predaje se pripovijedaju kao *memorati* čije bi objašnjenje bilo susret s onostranim.¹⁹

5.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje često govore o vladarima, narodnim junacima, bitkama i važnim događajima u povijesti. Često su prepoznatljive po tome što prenose narodnu interpretaciju povijesti pa tako postoje predaje o kralju Dmitru Zvonimiru, legendarnom oslobađanju grada Sinja i dr.. Prema povijesnom slijedu, povijesne predaje mogu se klasificirati na:

1. Agrafijsku epohu;
2. Doba drevnih Grka;
3. Ilirsko i rimsko doba;

¹⁶ Konstantin Porfirogenet. *O upravljanju carstvom*. Dom i svijet. Zagreb 2003. str., 75-76.

¹⁷ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 436.

¹⁸ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 33.

¹⁹ Isto, str. 34.

4. Starohrvatsko doba;
5. Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.);
6. Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.);
7. Period od konca 19. stoljeća do 1914. godine
8. Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.)
9. Epoha SFRJ (1945.-1990.)
10. Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-).²⁰

5.1.1 Hrvatski vladari narodne krvi

Vladare koji su dobrim obilježili vrijeme svoje vladavine, narod još uvijek čuva u sjećanju i narodnim predajama koje prenosi s koljena na koljeno, ali u njima se isto tako prenose i povijesne činjenice o nekadašnjim vladarima. Bilo da je riječ o dobrim ili lošim djelima nekadašnjih vladara, oni su ostali u sjećanju. U nastavku će biti riječ o dvama hrvatskim vladarima narodne krvi, a to su prvi hrvatski kralj Tomislav te Dmitar Zvonimir.

5.1.1.1. Kralj Tomislav

Nakon kneza Branimira na vlast dolazi Mutimir, koji je vladao od 892. godine do 910. godine nakon čega je naslijedio Tomislav, njegov sin, prvi hrvatski kralj. Dragić ističe kako se u literaturi Tomislav navodi kao izuzetno hrabar mladić, veoma poduzetan i vješt s oružjem. Nakon proglašenja za kneza oslobodio je posavsku Hrvatsku na području između Drave i Save. Kako kazuje *Dukljanska kronika*, Tomislav je dugo vremena ratovao s Mađarima i nakon pobjede nad njima osvojio je i oslobodio posavsku Hrvatsku. Hrvatsku je učinio samostalnom i slobodnom, a do toga je došao tako što je otkazao poslušnost Grcima i zauzeo zapadnu Bosnu i Hum (Hercegovinu). Stvorivši snažnu Hrvatsku, postao je kraljem, a Hrvatska je postala kraljevinom. Prema izvješću iz *Hrvatske kronike*, na Duvanjskom polju, nedaleko planine Lib okrunio ga je za kralja, hrvatski biskup Grgur Ninski, između 920. i 925. godine, po čemu današnji Tomislavgrad nosi svoje ime. Danas, nakon više od tisuću godina pričaju se priče o

²⁰ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 275.

krunjenju kralja Tomislava, ali isto tako postoje i priče o crkvi u koju je Tomislav išao na posvetu nakon krunidbe.²¹

Kraljo Tomislavo, kada je u stara vremena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakt, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijali da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovički vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.²²

U Mesijovini se nalazi Gradina i tu je bila crkva Sv. Ilije i kazivali su da je se tu kralj Tomislav doša posvetit poslje krunisanja. I danas se to misto zove Crkvina. Tu su nađeni neki grebovi i kaže se ako se kopa po strani od Duvna da odma počme nevrime. To je sveto misto i ne smi se dirat u grebove.²³

Nedugo nakon krunidbe, po uzoru na ostale europske vladare, kralj Tomislav uveo je feudalni sustav. Za Tomislava je također još važno istaknuti da je porazio vojsku bugarskoga cara Simeona, okupivši brojnu vojsku koja se sastojala od 100.000 pješaka, 60.000 konjanika, a na moru s 180 ratnih brodova s oko 20.000 vojnika.²⁴

U 10. stoljeću u Hrvatskoj je zavladao nemir i veliki dio naroda upao je u barbarstvo. Vjera i nauka Božja bivale su zanemarene, kao i škole, podizane su brojne bune, a knezovi i svećenici su bili ubijani. Na prošnje kralja Tomislava, humskoga kneza Mihajla i biskupa, papa Ivan X. je uputio svoje legatove Ivana, biskupa ankonskoga i Leona, biskupa palestrinskoga koji su se sastali s kraljem Tomislavom i knezom Mihajlom te su održali crkveni sabor u Splitu 925. godine kako bi riješili situaciju u kojoj se našla zemlja i narod. Zaključci toga sabora kojih je bilo petnaest nisu sačuvani u originalu, ali su sačuvani u prijepisu u djelu *Historia Salonitana* i od velike su važnosti kako bi mogli rekonstruirati tadašnje događaje. Neki od zaključaka su:

²¹ Dragić, Marko. „Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju.“ *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3. Split, 2009., str. 30-31.

²² Isto, str. 34.

²³ Isto.

²⁴ Dragić, Marko. „Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora.“ *Croatian Studies Review*, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011., str. 62-63.

7. „Ako koji pakosnik, zadahnut đavolskim duhom, po vlastitom naumu, kao Juda, ubije svoga gospodara, neka kao prognanik čini pokoru s kamenom obješenim o vrat i opasan željeznim obručem.“²⁵

13. „Neka u crkvi, na području koje je ubijen svećenik, nitko ne služi misu, prije nego sam ubojica ili narod ne dade zadovoljštinu, kako se učini prikladnim tamošnjem biskupu.“²⁶

Tomislav se odrekao grčkog utjecaja u crkvi i pokorio se rimskom papi, a samim time je hrvatski jezik bio isključen iz Božje službe te je uveden latinski jezik, a uz to se smanjila i uloga hrvatskoga biskupa.²⁷

5.1.1.2. Kralj Dmitar Zvonimir

Kralj Dmitar Zvonimir potječe iz dinastije Svetoslavića. Kao ban spominje se prvi puta šezdesetih godina 11. stoljeća u slavonskom dukatu. Nakon iznenadne smrti kralja Bele I. prisustvovao je krunidbi ugarskoga kralja Salamona u Pečuhu kao poslanik Petra Krešimira IV.. Tom prilikom zaručio se s Jelenom, kćerkom iznenadno preminuloga Bele I. i sestrom budućih kraljeva Gejze I. i Ladislava, s kojom se ubrzo i vjenčao. Polovicom 1075. godine, hrvatski predstavnici i svećenstvo jednoglasno su izabrali Dmitra Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije na Saboru u solinskom polju. Okrunjen je 9. listopada 1076. godine u solinskoj bazilici Svetoga Petra, a okrunjen je krunom koju je papa Grgur VII. poslao po opatu Gebizonu i biskupu Falcoinu. S njim je okrunjena i kraljica Jelena, poznata kao *Lijepa*. Zvonimir je pred papinim poslanikom prisegnuo na vjernost papi *Zavjernicom*, obećavši da će čuvati apostolsku vjeru, štititi crkve, svećenstvo, siromahe i obiteljsku pravdu. Također je obećao borbu protiv nedopuštenih brakova i trgovine ljudima. Kralj je papi darovao samostan Vrana i srebrom okovano evanđelje. Završio je prisegu riječima: „Tako mi Bog pomogao“. Vladimir Nazor u jednom od svojih soneta o krunidbi kralja Zvonimira piše:

Hrvatskom kad se krunom okrunio

Zvonimir-bane u polju Solinu,

Blagoslov papin i plašt ud'jelio

²⁵ <https://povijesni-izvori.webnode.hr/zakljucici-crkvenog-sabora-u-splitu-925/> (pristupljeno 7. 11. 2024.)

²⁶ Isto.

²⁷ Dragić, Marko. „Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju.“ *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3. Split, 2009., str. 31.

Kronika popa Dukljanina donosi prve podatke o kraljevanju Dmitra Zvonimira, a isto tako i Vladimir Nazor govori o njemu ističući da je bio dobar, blag, učvrstio prijestolje i ponovno ujedinio Hrvatsku i Dalmaciju. Dmtar Zvonimir je presjedao na Velikom i Malom saboru u solinskom polju nakon svoje krunidbe, kako bi riješio prijašnje sukobe i nemire te se izmirio s obitelji bivšeg kralja Slavca, a Petra Svačića postavio za bana. Kraljeve korake slijedili su i drugi i tako je solinski sabor završio općom pomirbom. Poput kralja Petra Krešimira IV., ni Dmtar Zvonimir nije imao stalnu prijestolnicu. Često je znao boraviti u Solinu, a osim Solina boravio je i u Biogradu, Šibeniku, Kninu, Ninu te u Baškoj na otoku Krku. Zvonimir je vladao pravedno, obilazeći svoje kraljevstvo i dijeleći pravdu i milost, podižući samostane i crkve, te nije progonio glagoljaške svećenike. Njegovu popularnost i dobrotu potvrđuje i njegov naziv na Baščanskoj ploči, na kojoj je zabilježeno da je darovao zemljište samostanu i crkvi Svete Lucije za vrijeme svojega boravka u Baškoj na otoku Krku. Tijekom njegovog vladanja, hrvatski narod živio je u blagostanju, a uspomena na dobrog kralja ostala je među ljudima. Najveći njegov doprinos bio je izgradnja katedrale za hrvatskoga biskupa kraj Knina 1077. godine. Biskup u Kninu imao je ključnu ulogu na kraljevom dvoru, kao predstojnik kraljevske pisarne, izdajući povelje i isprave u ime kralja.²⁹

I osta kraljem Zvonimir, koji počteni kralj, sin dobroga spomenutja, poče crkve veoma čtovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a progoniti zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zlih nenavijen, jere ne mogaše zla vidjeti. I tako ne biše on za Hrvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, da bolji su pod strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj svih branjaše, zašto ni sam prezpravedno ne posidaše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogactvo biše, tako u zagorje kako i u primorje, (biše) za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše veće vridna ureha na ženah i mladih ljudii, i na konjih, neri nada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikoga bojaše, nit im nitkore mogaše nauditi, razmi gnjiv Gospodina Boga, koji dojde svrhu ostatka njih, kako pismo govori: „Otc zobaše kiselo groždje, a sinovom zubi utrnuše”³⁰

²⁸ Dragić, Marko. „Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora.“ *Croatian Studies Review*, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011., str. 65-66.

²⁹ Isto, str. 66-67.

³⁰ Isto, str. 67.

Kralj Zvonimir bio je u savezništvu s velikim papom Grgurom VII. te je ratovao protiv Bizantskog Carstva, ali i njemačkoga kralja i cara Henrika IV. koji se nije želio pokoriti papi. Prilikom pohoda na Nijemce, Zvonimirova vojska bila je uspješna dva puta prilikom prodora u Korušku, ali je treći put bila poražena.³¹ Vladimir Nazor obavještava o tom događaju u svojim sonetima.

Zastenje bolno pod njemačkom šapom.

Narod se dignu, kao more hući:

„Ni kapi krvi više za tuđinca!“

Puk pr'jeti... Sjede u svojim kulama

Plemići; mirno čekaju i motre,

Ko lavić pandže, svoje gvozdene-nokte.³²

Kralj Dmitar Zvonimir i kraljica Jelena imali su dvoje djece, sina Radovana i kćer Klaudiju za koju se pretpostavlja da se udala za hrvatskoga plemića Voniku od plemena Lapčana. Nailazimo na prvi spomen Radovana u proljeće 1078. godine kada je bio uz svog oca i majku tijekom njihovog susreta s papinskim legatom, kardinalom Petrom. Legat je putovao iz južne Hrvatske, vjerojatno iz Dubrovnika prema Splitu te Šibeniku. Godine 1083., kralj Zvonimir je svom glavnom savjetniku, nadbiskupu Lovri, kojeg je nazivao i poočimom, darovao posjed Konjuština (današnje Konjsko), a tom je događaju prisustvovao i sam kraljević Radovan te je to i posljednji put da se spominje u povijesnim izvorima.³³ Prema predaji, Radovan je došao na otok Pag kako bi se izliječio od plućne bolesti te se još uvijek o tome pripovijeda. Postoje dva spjeva koja je napisao Krešimir Berto Balabanić prema ispričanim predajama, a sjedinio ih je u djelu *Radovan i Ljudmila*. Na samome početku pjevanja autor traži pomoć od vile kako bi pronašao Radovanov grob koji se nalazi na otoku Pagu gdje je i pokopan prema svojoj želji, a sama Radovanova smrt je prema riječima Balabanića promijenila našu povijest:

Na glavi mu kruna ne zasjaše, - to promini tok povijesti naše (...) Zvonimira kralja nasljednika, / u kraljevskom Ninu je iznika'. / Život mu se na Pagu ugasi, (...) Da Radovan tada ne umre / i da naša loza ne utrne, / ne bi tuđin našu Krunu dragu / na rutavu sebi metnu glavu.

³¹ Isto, str. 69-70.

³² Isto, str. 70.

³³ Isto, str. 72.

/ Ali sila svaki zakon minja, / sve utrne ča počne da tinja. / Smrt ne gleda ni mlado ni staro, / redom kosi s jednakim žarom.³⁴

Dragić navodi kako su car Aleksije i papa Urban II. poslali su poslanike kralju Dmitru Zvonimiru tražeći od njega pomoć, nakon čega je kralj sazvao Skupštinu na kninskome polju i pozvao čitav hrvatski narod u borbu protiv *poganika i nevjernika* što je dovelo na kraju do ubojstva i kletve kralja Zvonimira.³⁵ Prve podatke o ubojstvu, ali i kletvi donosi *Ljetopis popa Dukljanina*:

I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravedan svit, i meu sobom zlo više učiniše, i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počеше upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: „Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine.“ I tako sramotni i nevirni Hrvati počеше govoriti vapijuće kao psi ali vuci: „Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine cića Boga i inim mista toliko daleko obuimati, zemlje i gradove.“ I ne inako, nere kako psi lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počеше sići njega, i tilo njegovo raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji, ležeći u krvi izranjen velicimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom (svojom,) i da bi veće (Hrvati) nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.³⁶

Kletva kralja Zvonimira jedna je od najpoznatijih i najtragičnijih epizoda hrvatske srednjovjekovne povijesti te je postala duboko ukorijenjena u narodnoj predaji i mitologiji. Postoje brojne inačice Zvonimirove kletve, osim prethodno spomenute valja spomenuti i kletvu *Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik* za koju se može reći da se i ostvarila. S obzirom na to da je njegov sin Radovan umro još za vrijeme njegova života, na prijestolje je došao Stjepan II., zadnji Trpimirović.

³⁴ Dragić, Marko. „Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju.“ *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3. Split, 2009., str. 37.

³⁵ Dragić, Marko. „Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora.“ *Croatian Studies Review*, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011., str. 77.

³⁶ Isto, str. 78.

5.1.2. Šaptom Bosna pade

Srednjovjekovno Bosansko Kraljevstvo imalo je rude olova i srebra, ali je također bilo bogato skupocjenim tkaninama što ga je činilo iznimno moćnim kraljevstvom. Upravo zbog svoje moći i bogatstva, Dragić primjećuje, redovito je bilo izloženo turskim i ugarskim nastojanjima da ih se osvoji. Do velikih nesuglasica na bosanskom dvoru moćnoga kraljevstva došlo je prilikom kraljevanja Stipana Ostoje „pohotnog i bezobzirnog“ vladara pa je čak 1404. godine bio i smijenjen, ali se ubrzo vratio na prijestolje, već 1408. godine. Osim na bosanskom kraljevskom dvoru, bilo je sukoba na dvoru hercega Stipana Kosače. Sve te razmirice koje su se odvijale na dvorovima moćnog kraljevstva omogućili su turskoj vojsci da prodre u Bosnu, oko 22. svibnja 1463. godine što je dovelo do pada Bosanskog kraljevstva 1463. godine i to ujedno predstavlja i jedan od tragičnijih trenutaka u povijesti Bosne. Kada su Turci prodrli u Bosnu, oni su zapovjednika kraljevskoga grada Bobovca, Radaka, pridobili obećanjima i podmićivanjem, uvjerivši ga da preda grad. Odmah nakon što je ispunio njihov zahtjev, Dragić navodi, Turci su ga optužili, rekavši „Kada si izdao svoje, izdat ćeš i nas“. Zbog toga su ga pogubili, odrubivši mu glavu i bacivši ga niz liticu, koja je dobila naziv Radakova stijena. Nakon pada Bobovca, Osmanlije su se okrenule kralju Stipanu Tomaševiću koji je kraljevaio u Bilaju pod Ključem. Obećali su mu da će moći zadržati prijestolje ako im se pridruži u obilasku bosanskih gradova i zapovijedi svim plemićima da se predaju bez borbe. Turci su prekršili riječ danu Tomaševiću te su ga mučili i ubili na Carevu polju pokraj Jajca, a moćno Bosansko Kraljevstvo je palo. Samim time, Katarina, posljednja bosanska kraljica bila je primorana na bijeg, prvo je otišla u Dubrovnik, a nakon toga u Rim gdje je papi ostavila u nasljeđe svoje kraljevstvo.³⁷ O svemu navedenome više će biti pisano u nastavku rada.

Marin Držić je 1551. godine u svojem djelu *Dundo Maroje* iznio izreku *Šaptom Bosna poginu* pri čemu se vidi koliki je odsjek imao sramotan pad tako moćnoga Bosanskog Kraljevstva u hrvatskoj književnosti i povijesti. I danas se može čuti ta izreka pa tako u Bosni imao malo izmijenjeni izraz *Bosna šaptom padne*, dok na Korčuli glasi *Bosna krikom padne*.³⁸ U djelu *Dundo Maroje* izreku je kazao Bokčilo: „Jeste li se vi tamo našaptali? Šaptom Bosna poginu, šaptom mi oni nije drag. Jaoh si ve meni, jao, na ko'e ti me je ljudi srjeća namjerila, ki ni jedu ni piju. - Gosparu, umrijeh od glada“³⁹ Osim Marina Držića, Mavro Orbini u svojem

³⁷ Dragić, Marko. „Etiologija izreke 'Šaptom Bosna poginu'.“ *Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja*, 60 (3). Split, 2011., str. 361-362.

³⁸ Isto, str. 362.

³⁹ Držić, Marin. *Dundo Maroje*. https://muzej-marindrziic.eu/wp-content/uploads/2017/04/drziicm_dundomaroje.pdf (pristupljeno 10.11.2024.)

djelo *Kraljevstvo Slavena* istraživao je uzroke pada Bosanskog Kraljevstva.⁴⁰ Osim spomenute dvojice koji su se dotaknuli pada moćnoga kraljevstva i brojni drugi književnici i povjesničari su se bavili istraživanjem, poput Andrije Kačića Miočića, Franja Račkog, Čira Truhelke i mnogih drugih.⁴¹

Kao što je na početku rečeno, situacija u Bosanskom Kraljevstvu nije bila dobra, izbilo je mnoštvo sukoba i vladao je nered. Premda je do tada imao prijateljski odnos s Dubrovčanima kojega je naslijedio od svoga strica Sandalja Hranića, Marić navodi da su Dubrovčani pokrenuli rat protiv Stipana Kosače, a uzrok tom ratu bio je što su ga optužili da je kriv zbog dolaska Turaka koje je pozvao kako bi mu pomogli ugušiti ustanak kmetova. Rat je bio vođen 1451.-1453. godine. Za to vrijeme, Stipan je Dubrovčanima postao jedan od najvećih neprijatelja, čak su za njegovu glavu nudili 15 000 dukata i oduzeli mu plemstvo, ali nakon rata ponovno su oživljeni prijateljski odnosi.⁴²

Godine 1463., na proljeće, Mehmed je krenuo sa svojom vojskom koja je brojala oko sto pedeset tisuća vojnika i pješništva u pohod na Bosnu i Hercegovinu. Na početku mu je išlo za rukom i prelazio je s lokacije na lokaciju bez ikakve muke, sve dok nije došao do Bobovca kojega nikako nije mogao osvojiti. Ne bi ga ni osvojio da nije bilo jedne od najgorih izdaja u povijesti, a to je Radakova izdaja svojega grada. Nakon što je izdao svoj grad, a Turci su dobili ključeve grada, zarobili su ga rekavši „Kada si izdao svoje, izdat ćeš i nas“, odsjekli mu glavu i bacili ga niz liticu.⁴³ O tome govori predaja:

Bosanski kralj, zna se kako je on završio, izd'o ga neki vojvoda Radak. Zato postoji i sada stijena malo dalje od naše crkve, tamo, zove se Radakova stijena i iz nje izvire voda koja se isto zove Radakova voda a drvenim je olucima odvedena na grad Bobovac. Ta je stijena ime dobila prema predaji o izdajstvu vojvode Radaka rad' kojeg je pao grad Bobovac. Inače ne bi nikad bio osvojen jer je bio što 'no kažu neosvojiv, izgrađen na strmini s tvrdim bedemima, jedanaest kula. Da nije Radaka i njegovog izdajstva nikad Bobovac pao ne bi. A kad je predao ključeve caru, ovaj mu je dao odrubit' glavu na nekoj stijeni koja je po tom' dobila ime Radakova stijena.⁴⁴

⁴⁰ Orbini, Mavro. *Kraljevstvo Slavena*. Golden marketing, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 431-438.

⁴¹ Dragić, Marko. „Etiologija izreke 'Šaptom Bosna poginu'.“ *Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja*, 60 (3). Split, 2011., str. 363.

⁴² Marić, Marinko. „Herceg Stjepan Kosača i Dubrovnik: uzajamni odnosi i hercegov posjet Gradu 1466. godine.“ *Povijesno nasljeđe hercega Stjepana Vukčića Kosače- 550 godina od smrti (1466.-2016.)*, Mostar, Bosna i Hercegovina, 2016.

⁴³ Dragić, Marko. „Etiologija izreke 'Šaptom Bosna poginu'.“ *Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja*, 60 (3). Split, 2011., str. 370.

⁴⁴ Isto, str. 371.

Nakon što je sultan Mehmed osvojio Bobovac, pristigao je u Jajce koje mu se predalo, a vođi janjičara Muhamedu je naredio da pronađe kralja Stjepana Tomaševića koji se nalazio u Ključu. Muhamed je pristigao do Ključa te ga je počeo opsjedati, narod, uvidjevši da ne može protiv turske vojske odlučio se predati zajedno s kraljem. Sklopljena je nagodba koje se Turci nisu pridržavali, a posljednji bosanski kralj Stjepan zajedno sa stricem Radivojem bio je zarobljen. Postoji nekoliko priča koje se i danas pripovijedaju u narodu o kraljevoj mučeničkoj smrti. Neki govore da su mu oderali kožu i od nje napravili bubnjeve po kojima su udarali dok su išli pokopati kralja, a neki pričaju da su ga privezali za nišan uz kolac.

A znaš, oni su ti tog kralja mučenički ubili. Ufatili ga kod Ključem, doveli vamo. Kažu da su mu oderali kožu i od nje napravili bubnjeve. Onda su ti ga posuli sa soli i nabili na kolac. Kažu da gore smrti nije bilo. Ali su ti Turci bili životinje. Pokoj mu duši al se napatio. Nije lako ni umrit. Sve bi bilo dobro kad se čovjek ne bi patio. Onda su ga odlučili pokopati tamo gore iznad borova oklen se ne vidi Jajce tako da mu to bude kazna. Ko ono odavle grob moš vidit, a odozgor ne moš Jajce.⁴⁵

Osim u usmenoj tradiciji, postoje povijesni izvori koji govore o smrti kralja. Papa Pavao II. nakon što je doznao za smrt kralja izdao je bulu u kojoj je rekao: „U Bosni je kralj koji se sa svojim nećakom na vjeru predao od krvožednoga Mahometa 'kako se veli' vlastitom rukom smaknut.“⁴⁶ Dragić navodi da je Ćiro Truhelka na temelju povijesnih izvora i narodne predaje utvrdio lokaciju kraljevoga groba. Istražujući *Kraljev greb*, pronašao je kostur koji se čuva u staklenom lijesu u Jajačkoj samostanskoj crkvi. Prema narodnoj predaji, *Kraljev greb* ima čudotvoran učinak, vjeruje se da ako se okruži nadgrobni spomenik tri puta da se brojne bolesti mogu izliječiti i ljudi raznih vjera dolaze tu kako bi pokušali ozdraviti.⁴⁷

Nakon pada Bosanskoga Kraljevstva, Bosna je postala dijelom Osmanskoga Carstva te je bila podijeljena na manje teritorijalne jedinice. Dragić naglašava kako stanje prilikom pada kraljevstva nije bilo ni malo dobro zato što su Turci narodu nanosili veliku bol, žene su bile silovane, starci ubijani, djeca pogažena itd. Mnoštvo naroda spas je tražilo u susjednim kršćanskim zemljama poput Hrvatske, Ugarske i Italije. Dodaje kako je preko sto tisuća kršćanskih mladića i djevojaka odvedeno u janjičare i hareme. Pad Bosanskog Kraljevstva bio je važan korak u širenju Osmanskoga Carstva. Osim što su osvojili Bosnu, Osmanlije su

⁴⁵ Isto, str. 373.

⁴⁶ Isto, str. 372.

⁴⁷ Isto, str. 374.

nastavile s osvajanjima u susjednim područjima, uključujući teritorij Kraljevine Ugarske, Srednju Europu i prema Jadranskoj obali.⁴⁸

5.1.3. Posljednja bosanska kraljica Katarina Vukčić Kosača

Posljednja bosanska kraljica Katarina Vukčić Kosača bila je dijete hercega Stipana Kosače te Jelene Balšić, a rođena je negdje između 1424. i 1425. godine. Pretpostavlja se da je rođena ili u plemićkom gradu Sokolu, o čemu svjedoče pojedini izvori, ili u gradu Blagaju. O njezinome životu prije udaje za kralja Stjepana Tomaša zna se jako malo, a informacije o njezinome životu dolaze tek nakon udaje. Ona se udala za kralja Stjepana Tomaševića 1446. godine kako bi se prekinuo sukob između njezinoga oca te kralja, ali isto tako je ta udaja trebala biti simbolom prekida svih neprijateljskih odnosa u Bosanskom Kraljevstvu.⁴⁹ Prilikom prelaska s bogumilstva na katoličanstvo postala je franjevkom Trećega reda. Nedugo nakon udaje za kralja, papa Eugen IV. joj je dopustio da izabere među bosanskim franjevcima dvojicu kapelana.⁵⁰ U svojem životu dala je izgraditi šest samostana i crkava, možda bi dala još više toga izraditi, ali je Bosna pala u ruke Turaka. Prema istraživanju Marka Dragića, u sutješkome samostanu čuvaju se plašt, svileni ubrus, svilena vrećica, rubac za misu te jedan dio misnice, svi predmeti izrađivani su zlatom po čitavoj površini, a prema predaji to je sve izradila kraljica Katarina.⁵¹ U braku s kraljem Tomašem imala je dvoje djece, sina Sigismunda i kćer Katarinu, a kralj je još imao sina iz prethodnoga braka, Stjepana Tomaševića. Nakon smrti kralja Stjepana Tomaša na vlast je došao Stjepan Tomašević koji je svoju pomajku prihvatio za „kraljicu majku“, te se pretpostavlja da je kraljica nastavila živjeti na bosanskom dvoru sa svojom malodobnom djecom.⁵² Postoji nekoliko predaja o bijegu kraljice Katarine prilikom pada Bosne. Prva kaže da je kraljica pred Turcima bježala iz Bobovca u Jajce, ali kada je stigla do tamo Jajce je već padalo te se morala vratiti natrag. Kako je Turci ne bi nastavili slijediti, dala je potkovati konje naopako i tako uputiti Turke na pogrešnu stranu. Prilikom njezina bijega, uhvaćena su joj djeca koja su poturčena, a kraljica se skrila kod svojega brata Vladislava kako je ne bi zadesila ista sudbina poput kralja Stjepana Tomaševića.⁵³ Prema nekima izvorima,

⁴⁸ Isto, str. 374.

⁴⁹ Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 33-34.

⁵⁰ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 129.

⁵¹ Isto, str. 127.

⁵² Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 37-39.

⁵³ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala

Osmanlije su Stjepana Tomaševića zajedno sa stricem zarobili u gradu Ključu, dok su Katarininu djecu zarobili pokraj Jajca u gradu Zvečaju te ih odveli u Carigrad.⁵⁴ Druga predaja o kraljičinu bijegu kaže da je iz Fojnice pobjegla u Konjic i odatle stigla u Ston, a potom u Dubrovnik. Iako je u narodu sačuvana predaja o njezinom bijegu preko Fojnice, ne postoje povijesni dokazi koji potvrđuju tu predaju.⁵⁵ U Fojnici narod i dalje prenosi predaju o kraljici Katarini i njezinom bijegu:

Pripovijeda se da su Turci ovaj grad (Kozograd) najposlije osvojili i da je ispred njih potonja kraljica pobjegla otalen. Turci opkole grad, ali mu tvrđi ne mognu za dugo vremena ništa učiniti. Pošto su se na sve načine uzalud mučili, reći će im jedna baba: 'Zatvorite konja pastuha pa mu ne dajte za tri dana vode, a onda ga puštajte i dobro gledajte gdje će zakopati nogom! Ondje kopajte pa ćete naći vodu što ide u grad, pa im je presijecite. Kad vodu presijecete, grad će se predati.' Tako oni i urade. Kada u gradu nestane vode, naredi kraljica, te konje potkuju naopako, natovari blago i pobjegne. Pripovijedaju da je pri toj prilici ubila kraljica sa Kozograda iz topa turskog zapovjednika spram sebe u Ostružnici, 4 sata daleko. Kada zapovjednika svukoše da ga okupaju, vidješe da je žensko.⁵⁶

Sa sigurnošću znamo da je otišla prema Dubrovačkoj Republici. Premda u dokumentima nije ostao sačuvan datum, smatra se da je stigla sredinom lipnja 1463. godine, a tek nakon mjesec dana boravka na Lopudu, dopustili su joj ulazak u Dubrovnik vjerojatno zbog straha od turske osvete ako bi zaštitili kraljicu Katarinu.⁵⁷ Prilikom bijega sa sobom je nosila mač kralja Tomaša kojeg je ostavila u gradu Dubrovniku s ciljem da ga dobije njezin sin ako se ikada oslobodi iz turskoga ropstva i da preuzme krunu koja mu pripada. A ako se kojim slučajem ne izbavi iz ropstva, ostavila je mač u nasljedstvo budućem vladaru kojega će ona imenovati. Kako bi poradila na oslobođenju svoje zemlje i kraljevstva, kraljica se zaputila iz Dubrovnika u Rim kako bi dobila pomoć od pape. Papa Pio II. odlučio je stati na kraj turskim osvajanjima te je 21. listopada 1462. godine pismom *Ezechielis prophetae* sazvaio okupljanje križarske vojske pod njegovim vodstvom da se oslobodi Bosna i Hercegovina, ali nažalost papa je tri dana nakon okupljanja u Ankoni umro te se odustalo od oslobođenja Bosne i Hercegovine. Prema oporuci koju je sastavila kraljica Katarina vidljivo je da se nije susrela s papom Piom

nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 129-130.

⁵⁴ Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 40.

⁵⁵ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 130.

⁵⁶ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 330.

⁵⁷ Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 49-50.

II. jer spominje jedino Pavla II. i Siksta IV.⁵⁸ Od papa je kada je stigla u Rim, nakon propasti svojega kraljevstva, dobivala mjesečnu pomoć koja je na početku iznosila 120 dukata, a poslije je povećana na 130 dukata. U Rim je pristigla s članovima svoga dvora te su prvobitno bili smješteni u kući rimskoga građanina Jakoba Mentebona kojem je plaćala najamninu od 20 dukata, a poslije se preselila u kuću nedaleko od crkve svetog Marka gdje je i ostala sve do svoje smrti 25. listopada 1478. godine. Malo prije njezine smrti, u Rimu je posjetio bosanski kralj Nikola Iločki kako bi mu zakonski predala kraljevstva prava: „Nikola se više dana Katarini ulagivao, al bje od nje suzbit kao nepravedan otimač.(...) to ju je toliko rasrdilo da je izgledala kao *oštra sablja*.“⁵⁹ Zanimljiv je njegov dolazak jer se vidi da je kraljica Katarina i dalje imala moć i utjecaj i smatrana je predstavnicom Bosanske kraljevske vlasti. Važna je oporuka kraljice Katarine koju je dala napisati uz prisustvo šest franjevačkih redovnika samostana Aracoeli i rapskog arhiđakona Jure de Marinellis, odnosno sveukupno sedam svjedoka, danas se prijepis oporuke čuva u knjizi papinske riznice nazvane *Camerario Cenci*.⁶⁰ Dragić donosi dio oporuke:

“(…) imenovala je papu Siksta IV. i njegove zakonite nasljednike baštinicima bosanskog kraljevstva i zamolila ih da ga u potpunosti predadu njezinu sinu Sigismundu, ako se vrati na kršćanstvo, a ako Sigismund ne bi ponovno postao kršćaninom, da kraljevstvo predaju njezinoj kćeri Katarini, bude li se ona ponovno vratila na kršćansku vjeru. Ako bi, pak, oboje ustrajalo u muslimanskoj vjeri, Sveta Stolica postaje vlasnica bosanskog kraljevstva i o njemu može odlučivati prema svojoj uviđavnosti.”⁶¹

U pedeset i četvrtoj godini, pet dana nakon sastavljanja oporuke, 25. listopada 1478. godine kraljica Katarina je umrla. Po njezinoj želji, koju je istaknula u oporuci, pokopana je u crkvi Aracoeli koju već stoljećima njezin narod posjećuje kako bi joj izrazio duboku zahvalnost i odanost što je sve napravila za svoj narod.⁶²

Njezinu je djecu Mehmet II. Osvajač pošteditio i odveo sa sobom, a o tomu svjedoče izvori kojih nema baš mnogo. Postavlja se pitanje zbog čega im je pošteditio život s obzirom na to da je Sigismund bio legitimni nasljednik bosanskoga prijestolja i samim time prepreka Mehmetu II. Osvajaču da se proglasi vladarom čitavoga bosanskoga područja. Brojni autori

⁵⁸ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 131.

⁵⁹ Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 65-71.

⁶⁰ Isto str. 71.

⁶¹ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 332.

⁶² Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 132.

davali su svoja mišljenja kako bi pokušali odgovoriti na ovo pitanje. Bosanskohercegovački pravnik i političar Muhamed Hadžijahić u svojoj raspravi *Sigismund i Katarina* pokušao je objasniti zbog čega im je sultan poštediti život. Autor navodi da se radi o prijateljstvu između Stjepana Tomaše i sultana Mehmeta II. Osvajača, a svoje mišljenje temelji na narodnim predajama o njihovu prijateljstvu. Iako ima raznih mišljenja, moguće je da je bila riječ o tome da su živa djeca bila vrjednija sultanu nego mrtva, jer je mogao za njih tražiti visoku otkupninu ako je to želio. Pitanje zbog čega im je poštediti život i dalje će ostati neodgovoreno i o pravi razlozima moći će se samo nagađati. O Sigismundu svjedoči nekoliko zapisa koji govore da je prihvatio islam, dobio novo ime Ishak-beg Kraljević te se ostvario u vojnoj i političkoj karijeri, dok za Katarinu nije sačuvan niti jedan već pojedinci iznose svoje teze.⁶³ Marko Dragić u svojoj knjizi navodi da se Katarina udala za turskoga velikaša te da je nakon svoje smrti pokopana u Skopju.⁶⁴

5.1.4. Danak u krvi

U Osmanskom Carstvu do 15. stoljeća postojala je uobičajena praksa regrutacije mladih kršćanskih zarobljenika, ali u jednom trenutku došlo je do poteškoća s daljnjim proširenjem vojnih jedinica. Stoga, zadatak je bio pronaći lojalne ratnike i pouzdane državne službenike kako bi se zadovoljile vojne potrebe Carstva. Sultani su željeli imati pod svojom kontrolom odanije jedinice od onih koje su sačinjavale redovne vojne jedinice, a upravo to mogli su ostvariti uzimajući djecu od roditelja i odgajajući ih da budu odani i vješti vojnici. Vlašić navodi da se danak u krvi ili devširma spominje još za vrijeme sultana Bajazida I. premda je kao zakon uveden od strane Murata II. oko 1420. godine, a sustavno se počeo provoditi 1438. godine.⁶⁵ Prema tom zakonu Turci su mogli od svojih nemuslimanskih podanika uzimati mušku djecu kako bi stvorili elitnu vojsku janjičara. Danak u krvi uveden je kao poseban, ali obvezan oblik ubiranja poreza u porobljenim zemljama, provodio bi se otprilike svako 5 godina ovisno o potrebama Carstva.⁶⁶ Zakon se provodio tako što bi sultan svojom naredbom, odnosno fermanom, imenovao povjerenika i janjičarskoga časnika za svaki okrug, nakon čega bi povjereništvo zajedno s lokalnim beglerbegom, kadijom i spahijom pozvalo svu mušku

⁶³ Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010. str. 72-76.

⁶⁴ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 133.

⁶⁵ Vlašić, Anđelko. „Danak u krvi sultanu Osmanskog Carstva.“ *History.info: povijesni časopis*, 2015. str. 21.

⁶⁶ Dragić, Marko. „Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju.“ *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. 8. Mostar, 2012., str. 125.

nemuslimansku djecu u dobi između sedam i osamnaest godina kako bi izabrali pojedince. Biral bi dječake koji su se činili da su fizički i psihički zdravi i izdržljivi. Odvodili bi djecu kršćanskih poljoprivrednika, dok djecu iz gradova i sinove koji su bili jedinci nisu birali.⁶⁷ Oni koji bi sakrili svoje sinove, a uhvatili bi ih, bili su strogo kažnjavani. Za vrijeme trajanja ubiranja poreza putem danka u krvi na području Balkana odvedeno je oko tristo tisuća muške djece, a prestanak ubiranja poreza preko danka u krvi bio je u XVII. stoljeću.⁶⁸

Kako bi roditelji zaštitili djecu da ne budu odvedena, posezali su za brojnim mjerama. Ako bi se moglo, obitelj koja je imala novaca najčešće bi podmitila sultanovoga službenika, a ostali su pokušali zaštititi svoju djecu skrivanjem ili pak sakaćenjem i unakazivanjem. Ivo Andrić je u svojoj disertaciji i romanu *Na Drini ćuprija* pisao o danku u krvi, jednom od najtežih turskih zločina. Tako je spomenuo kako su roditelji pokušavali zaštititi svoju djecu: „(...) iako su mnogi roditelji sakrivali decu u šumu, učili ih da se pretvaraju da su maloumni ili da hramlju, odevali ih u dronjke i puštali u nečistoći, samo da izmaknu aginom izboru. Neki su i stvarno sakatili decu, sekući im po jedan prst na ruci.“⁶⁹ S obzirom na to da Turci nisu ubirali oženjene mladiće, Dragić kaže kako su roditelji ženili dječake već s jedanaest ili dvanaest godina, a osim toga dječaci su do puberteta nosili istu odjeću kao i djevojke odnosno haljine, kako ih Turci ne bi prepoznali i odveli. Sve su to bili pokušaji kako bi se spriječilo odvođenje kršćanske djece.⁷⁰

Nisu samo otimani kršćanski dječaci već i djevojke koje bi bile odvođene u harem ili bi bile udane za Turčina. U narodu je i danas poznata predaja koju Dragić bilježi, a koja govori o stanovnicima cincarskih sela gdje su Turci dolazili i odvodili prvenstveno žensku djecu. Jednom kada su Turci pristigli u selo zatražili su od bogatoga Cincara kćer za svoga bega, s obzirom da ih Cincar nije mogao odbiti, kazao im je da dođu po mladu za mjesec dana, a za to vrijeme je istetovirao kćeri križ na čelo i tako je beg nije mogao uzeti za ženu. Nakon toga događaja sve su cincarske djevojke tetovirale križ na čelo i na ruke kako ne bi pale u ruke Turaka te su smatrale da će im Bog biti na pomoći. Taj postupak naziva se *križicanje*. Prema Dragiću, djevojke i mladići u dobi od šesnaest do osamnaest godina križicali su se na blagdan svetoga Josipa, Blagovijest, Cvjetnicu, u dane Velikoga tjedna te na blagdan svetoga Ivana.

⁶⁷ Vlašić, Anđelko. „Danak u krvi sultanu Osmanskog Carstva.“ *History.info: povijesni časopis*, 2015. str. 21.

⁶⁸ Dragić, Marko. „Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju.“ *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. 8. Mostar, 2012., str. 125.

⁶⁹ Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Globus Media d.o.o., Zagreb, 2004., str. 17

⁷⁰ Dragić, Marko. „Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju.“ *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. 8. Mostar, 2012., str. 125-126.

Smjesa koja se koristila za križićanje sastojala se od meda i ugljena, zatim bi se iglom koja je bila umočena u smjesu, tapkalo po koži, a poslije bi se još tanjom iglom bockalo na to mjesto kako bi smjesa ušla u kožu. Postupak bi se ponavljao dok se ne dobije plavkasta boja na koži. Navodi se da je to bio bolan postupak ali vrijedan boli jer bi se sa simbolom križa na sebi očuvao ponos i poštenje jer se znalo da Turci bježe od križa i neće dotaknuti kršćanke koje na sebi imaju utisnut križ. Nakon što bi koža zarasla, križevi bi ostajali cijeli život na koži. I dana se u Imotskoj krajini može pronaći starije žene koje na sebi imaju utisnut jedan ili više križeva kao podsjetnik na vrijeme turskoga terora.⁷¹

Dječake koje su prikupili dankom u krvi dijelili su u dvije skupine. Jače mladiće i dječake slali su na sultanov dvor, dok su druge slali turskim obiteljima u oblasti na području Anadolije i Rumelije. Nakon što bi doveli dječake, krenulo bi njihovo obrazovanje koje se sastojalo od iscrpne tjelovježbe, učenja jezika poput arapskoga, perzijskoga i turskoga, a također su bili podučavani kaligrafiji, zakonodavstvu te teologiji. Sama poduka je trajala od tri do sedam godina, djeca su se učila turskom načinu života i postali bi „fanatičnim Turcima“, a svoje podrijetlo bi zaboravili.⁷² Cilj toga obrazovanja bilo je proizvesti izvanrednoga „ratnika-državnika i odanoga muslimana koji će istovremeno biti učen i izvrstan govornik, uglađen te duboko ljubazan i pošten.“⁷³ Odnosno, riječ je bila o stvaranju potpuno odanoga vojnika koji bi na svoju smrt za sultana gledao kao najveću nagradu. Mali je broj dječaka koji su ostajali na sultanovom dvoru, ali oni koji bi ostali mogli su znatno napredovati u svojoj karijeri te bi postajali sandžakbegovima ili beglerbegovima, a ponekad i velikim vezirima. Primjer je nekoga tko se uzdigao na položaj velikoga vezira Mehmed-paša Sokolović koji je bio otet kao sedmogodišnji pravoslavni dječak od svojih roditelja. Ivo Andrić u djelu *Na Drini ćuprija* spominje njegovo uzdizanje od pravoslavnoga djeteta do velikoga vezira u Osmanskom Carstvu. Brojni povijesni izvori kazuju o njegovu životu. Navodi se njegova iznimna karijera koju je ostvario svojom inteligencijom i sposobnošću. Bio je admiral osmanlijske mornarice, beglerbeg Rumelije te od 1565. godine veliki vezir, a tu je funkciju obnašao do svoje smrti 1579. godine. Za vrijeme njegovoga mandata, Osmansko Carstvo doživjelo je nekoliko važnih vojnih i političkih uspjeha, a u tom periodu gotovo je samostalno upravljao Carstvom. Uspješan je bio u brojnim ratovima. Godine 1566. pod njegovim zapovjedništvom zauzeta je utvrda Siget, a Nikola Šubić Zrinski poginuo je. Osim svoga političkog i vojnoga doprinosa, bio je

⁷¹ Isto, str. 126-129.

⁷² Isto.

⁷³ Vlašić, Anđelko. „Danak u krvi sultanu Osmanskog Carstva.“ *History.info: povijesni časopis*, 2015., str. 22.

zaslužan za razvoj infrastrukture.⁷⁴ Dao je sagraditi pet mostova u Bosni i Hercegovini, jedan u Crnoj Gori te kamenu ćupriju u Višegradu, a najpoznatiji je po gradnji čuvenog Sokolovićevo mosta u Višegradu, koji je još uvijek sačuvan i od 2007. godine dio je UNESCO-ve svjetske baštine.

Marko Dragić u članku *Danak u krvi u romanu Na Drini ćuprija i u suvremenom pripovijedanju* navodi kako je selo Kukavice pokraj Kupresa dobilo naziv koji je povezan s dankom u krvi. U selu pokraj Kupresa živjela je udovica sa svojim sinom jedincem, jedne večeri upali su Turci i pokušali odvesti dječaka u janjičare. Majka dječaka se svim silama borila s „ljutim Turčinom“ da spasi svojega sina da ga ne odvede, što ga je jako naljutilo te je ispred majke ubio dječaka. Majka je toliko plakala i kukala da je po tome selo dobilo naziv Kukavica. Kažu da se i danas za vrijeme zimskih dugih večeri, kada puše vjetar može čuti njezino plakanje i kukanje. U članku se navodi još jedan primjer dobivanja naziva koji je povezan s dankom u krvi.

Za vrijeme nedjeljne mise, u Radiško groblje upadoše Turci te pobiše misare, djecu odvedoše u janjičare, a djevojke u hareme. Od tada se to groblje zove Krvnica jer se tu prolila krv velika. I danas o ovome događaju svjedoče gomile ispod groblja pune ljudskih kostiju. Slična tragedija u ovome groblju dogodila se na Božić 1945. godine kada su partizani u groblju i oko njega ubili dvadesetak ljudi, većinom pripadnika ustaške vojnice.⁷⁵

5.1.5. Pravo prve bračne noći

Pravo prve bračne noći („Ius primae noctis“) pravo je prema kojemu je Turčin morao provesti noć s mladom prije njezina vjenčanja s odabranikom. Dragić ističe kako se to „pravo“ odnosilo se na nevjeste kmetova ili sluga, jer su one bile kršćanke (vlahinje), dok muslimani nisu bili podložni ovom običaju, s obzirom na to da oni nisu bili kmetovi. Pred samo vjenčanje mladenku bi posjetio predstavnik bega ili age, često uz vojnu pratnju, te bi je otpratio do begove ili agine kuće gdje bi provela dan i noć, a nakon toga bi bila vraćena kući da se uda. Prilikom boravka kod bega ili age kršćanske mladenke bi nosile tradicionalnu tursku odjeću poput dimija, napravljenih od tankog tkanja, često ukrašene zlatnim detaljima, koji su naglašavali ženstvenost, a kosa joj je bila prekrivena maramom. Ona djevojka koja bi „nastradala“ od age nakon povratka kući morala je biti kod svojih roditelja dvadeset i jedan dan kako bi se saznalo

⁷⁴ Isto, str. 131-136.

⁷⁵ Isto, str. 136.

je li ostala trudna. Ako bi začela nakon provedenoga dana i noći u age ili bega, ta djeca bi bila bacana u jamu, a ako ne bi začela vraćala se mužu. Iako su mnoga djeca koja su začeta prilikom toga „prava“ bacana u jamu, postojali su slučajevi gdje bi muž primio trudnu mladu te bi ona rodila dijete u tom braku. Za vrijeme turske okupacije mladi su se vjenčavali na dan svete Katarine upravo iz razloga zato što je sveta Katarina u kršćanskoj tradiciji zaštitnica djevojaka i žena te su smatrali da će ih ona zaštititi.⁷⁶ Dragić navodi priču koju mu je kazala kazivačica iz Kraljeve Sutjeske: „Mladići su se dosjetili, hajde svi ćemo se skupa jedan dan oženit, pa ko strada – strada. I odatle polazi predanje o zajedničkim svadbama u našem kraju. Znalo se za jedan dan vinčat po 60 parova.”⁷⁷ Običaj vjenčavanja na taj dan u nekim mjestima se održao sve do šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Brojne priče i danas narod priča o pravu prve bračne noći pa tako imamo priču o djevojci koja je ubila agu kako je ne bi obeščastio:

Za vrijeme turske vlasti svaka mlada djevojka je morala leć s agom prije nego s mladoženjom. Jedna se mlada nije dala, već je zovnula agu da iđu u Mostar. Aga je pristo. Mlada ga je ubila na Lučkom mostu i vratila se pješke u Dobriće. Nakon toga počeli su se Hrvati ponovno naseljavati u Mostar i njegovu okolicu, jer ni jedna mlada nije više morala leć s agom.⁷⁸

5.1.6. Uskoci

Nakon pada Bosanskoga kraljevstva javljaju se uskoci i hajduci koji su jedini pružali otpor Turcima, njihovom teroru i islamizaciji. Ime uskok, prema Šegviću, pamti se u Hrvatskoj još iz davnih vremena, a označavali su Hrvate koji su bili prisiljeni iz bilo kojega razloga otići iz svojega rodnoga mjesta. Nakon osvojenja Bosne od Turaka nastalo je mnoštvo uskoka ili iseljenika koji su morali napustiti svoje kuće i zemlju jer se nisu željeli pokoriti novom zakonu i poturčiti. Pa su tako brojni Bošnjaci i Hercegovci pribjegli u Hrvatsku i Dalmaciju te se nastanili najviše u Senju, Klisu, Sinju, Poljicama i Kninu.⁷⁹ Iako su prebjegli u druge krajeve, i dalje im je prijetila turska opasnost, stoga su se počeli udruživati u savez za obranu od Turaka i napad na njih. Uskoci nisu djelovali sami već na nečiji poticaj pa su tako na poticaj Mlečana

⁷⁶ Dragić, Marko. „Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka.“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 21, 2014., str. 119-120.

⁷⁷ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 377.

⁷⁸ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 118.

⁷⁹ Šegvić, Cherubin. *Junačka djela Senjskih Uskoka*. Tisak i naklada knjižare L. Hartman (St. Kugli), Zagreb, 1912., str. 15-17.

uskakali u hrvatske krajeve i borili se protiv Osmanlija. Vrhunac njihova djelovanja bio je za vrijeme Kandijskoga rata koji je trajao od 1645. do 1669. godine.⁸⁰ Dva su oprečna mišljenja koja se tiču uskoka. S jedne strane se govorilo da su uskoci žrtve turske tiranije i da im se osvećuju, dok su s druge strane, neprijatelji uskoka govorili da su oni najobičniji zločinci i lopovi koji su pobjegli zbog pronalaska lakoga plijena.⁸¹ Kako navodi Šegvić, uskoci su u povijesti trebali zauzeti značajno mjesto zbog svoje hrabrosti i požrtvornosti za svoj narod, ali su ih brojni autori klevetali.⁸² Ipak su u uspomeni naroda ostali sinonimom za junaka, pa tako i kod Kačićevih pjesama.

Od mila mu lipo ime dio,

Liepo ime Uskok-Osmanlija.

*I za Turke je ime Uskok lijepo i dično.*⁸³

Za uskoke je bila važna vjera i Bog te iz toga proizlaze brojni zavjetni darovi crkvama, samostanima, a isto tako i bliski odnosi s vladarima i papama premda nisu uvijek bili uz njih. Jedni od najpoznatijih uskoka o kojima se i danas prenose narodne predaje i pjevaju pjesme su Ivo Senjanin, Stojan Janković, Nakići i Vučkovići te Petar Kružić o kojemu će se govoriti u nastavku.

5.1.6.1. Petar Kružić

O podrijetlu Petra Kružića, senjskoga i kliškoga kapetana i uskoka različita su mišljenja. Perojević navodi da je pleme Kružića boravilo oko Bihaća i Bosiljeva te da su pripadali nižem hrvatskom plemstvu. U drugoj polovici sedamnaestoga stoljeća spominje se Zadoborje pokraj Karlovca kao mjesto nastanjenja Kružića. Iz prezimena Kružić moguće je pretpostaviti da su dobili ime po selu zvanom Kruge koje se nalazi u župi Nebuljškoj, pokraj grada Ripča i Bihaća, gdje su i obitavali. Prema nekim mišljenjima, Petar Kružić potječe od ovih Kružića iz sela Kruge, o čemu svjedoči darovnica kralja Ljudevita iz 1524. godine u kojoj

⁸⁰ Dragić, Marko. „Kliški kapetan i knez Petar Kružić u tradicijskom pamćenju i povijesnom kontekstu.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja*, 47-48. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. Split, 2022, str. 372-374.

⁸¹ Bracewell, Catherine Wendy. *Senjski uskoci (Piratstvo, razbojništvo i Sveti rat na Jadranu u 16. stoljeću)*. Barbat, Zagreb, 1997. str. 33.

⁸² Šegvić, Cherubin. *Junačka djela Senjskih Uskoka*. Tisak i naklada knjižare L. Hartman (St. Kugli), Zagreb, 1912., str. 15.

⁸³ Isto, str. 18-19.

Petar Kružić nosi pridjevak „de Croog (Kroog)“. Vitezović tvrdi da je Kružić iz Trsta, dok Kačić govori da je Poljičanin, moguće iz sela Zvečanje.⁸⁴

Porodi se Kružić Petre bane,

*U Zvečaju, mistu ispod strane.*⁸⁵

Osim podrijetla, ne zna se ni točna godina Kružićevog rođenja. Pretpostavlja se da je rođen krajem petnaestoga stoljeća jer se spominje kao odrastao muškarac u prvoj polovici šesnaestoga stoljeća.⁸⁶ O roditeljima Petra Kružića nema nikakvih podataka. Kod Dragića pronalazimo da je imao dvije sestre Jelenu i Katarinu i da je 1520. godine stupio u brak s Jerolimom iz plemena Vragovića s kojom je imao sina Franju. Osim sina Franje, kojega je imao u braku s Jerolimom, navodi se da je imao nezakonitoga sina Ivana, a u nekim izvorima se navodi i treći sin Juraj Jakov.⁸⁷ Petar Kružić, kao plemić je imao svoj obiteljski grb koji mu je služio i kao pečat na pismima. Na grbu je ležeća lisica, pogažena od strane orla koji drži rastvorena krila.⁸⁸ O privatnom životu Petra Kružića ima jako malo podataka, dok o njegovu vojničkom životu postoji mnoštvo literature jer je sa svojom vojnom karijerom ostavio velik utisak u hrvatskoj povijesti, ali i drugdje. Marko Perojević u svojoj knjizi daje izniman opis Petra Kružića kao hrvatskoga junaka:

*Kružić je svojim djelima zaslužio, da se usporedi s najslavnijim ljudima svojih vremena.(...) nimalo ne zaostaje za Skenderbegom, za Hunjadijem, Kapistranom, Bernardinom i Krstom Frankopanom.(...) Čedo nižeg hrvatskog plemstva, vatren kršćanin, nesebičan rodoljub, radi samo iz ljubavi prema vjeri i domovini, ne bira sredstva u borbi kao što ih ne biraju njegovi neprijatelji Turci i Mlečani. Prosti plemić bez školskog obrazovanja ne zna čitati ni pisati, ali zato je veliki diplomat koji ima veza s papom i kraljevima. Pun je vjere i bogoljubnosti, gradi zadužbine, polazi na poklonstva i zavjete, a u isti čas nemilosrdno siječe neprijateljske glave, osuđuje na smrt fratre i izdajnike, otima, robi, pali.*⁸⁹

Svoju vojnu karijeru započeo je 1513. godine kao podkaštelan priključivši se braniteljima na Klisu jer to je bilo važno strateško mjesto u obrani od Turaka. Što se tiče

⁸⁴ Perojević, Marko. *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Matica hrvatska, ogranak Solin. Dominović. Zagreb, 1931. str. 51-53.

⁸⁵ Isto, str. 53.

⁸⁶ Isto, str. 53.

⁸⁷ Dragić, Marko. „Kliški kapetan i knez Petar Kružić u tradicijskom pamćenju i povijesnom kontekstu.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 47-48. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. Split, 2022, str. 375-376.

⁸⁸ Perojević, Marko. *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Matica hrvatska, ogranak Solin. Dominović. Zagreb, 1931. str. 53.

⁸⁹ Isto, str. 9-10.

njegova razloga priključenja uskocima, narod pripovijeda da je bio primoran kako bi omogućio preživljavanje sebe i svojega naroda. S obzirom na to da nisu dobili pomoć od pape i kralja, živjeli su na temelju onoga što bi zaplijenili od Turaka i Mlečana.

I onda je Petar Kružić doša u takvu situaciju da on i njegovi ljudi nisu imali od čega živit, pa je tražio pomoć od kralja jer su spali na prosjački štap, kako je i od pape pomoć rijetko kad pristizala, pa su on i uskoci bili prisiljeni živit od onoga što bi neprijatelju oteli. A kralj bi obeća, samo kako to uvik ide, ništa od tog obećanog nije ostvario, i onda je zbog toga Klis spa na samo pedeset uskoka, dok su se turske vojske brojale u stotinama, pa čak i tisućama! A cilo to vrime borio se Kružić, kako protiv Turaka, tako i protiv Mlečana, jer su i oni tili osvojiti dio našeg mora, a kako su živili u lošim uvjetima i broj uskoka se smanjio, i odma to nije ona ista sila koje su se prije Turci bojali.⁹⁰

Važno strateško mjesto Klis, Turci su napali 1515. godine, ali bezuspješno, a nakon toga je ban Petar Berislavić postavio Petra Kružića za kapetana Klisa 1518. ili 1519. godine. Premda je bio velik rodoljub i kršćanin, Dragić ukazuje kako on nije sve Turke smatrao neprijateljima i lošima, a to se može vidjeti iz jednoga pisma u kojemu navodi Turčina Kovačevića kao osobu koja mu je učinila mnoga dobra djela. Nakon samo dvije godine od imenovanja kliškim kapetanom, postao je i senjskim kapetanom. Za Kružića se može reći da je bio jedan od najvećih hrvatskih ratnika koji je uložio velike napore u borbu protiv Turaka. Dragić ističe da u narodu nije bio omiljen samo zbog vojnih uspjeha, već i zato što je pomagao siromašnima i potrebitima. Godine 1523. zajedno s drugim senjskim kapetanom Grgurom Orlovčićem potukao je Turke kod Solina i tako spriječio njihov pokušaj osvajanja Klisa. S kapetanom Orlovčićem je surađivao sve do njegove smrti na Mohačkom polju 1526. godine, a osim njega surađivao je i s Krstom Frankopanom. Dok se Krsto Frankopan borio s Turcima koji su se obušili na Jajce, Petar Kružić je opskrbljivao vojsku i narod oružjem i hranom. U više navrata Turci su pokušali osvojiti Klis, ali bezuspješno. Godine 1524. i 1527. Kružić je uspješno obranio Klis od turskih pokušaja osvajanja. Kako je stalno prijetila opasnost od Turaka u pokušaju da zauzmu Klis, Petar Kružić se 1529. godine odrekao titule senjskoga kapetana kako bi se u potpunosti mogao posvetiti obrani Klisa. Uz to što je bio uspješan vojnik, bio je i vrstan diplomat pa je tako odlazio u Rim, Beč i Veneciju tražiti pomoć da mu daju hranu i oružje kako bi mogao opremiti svoje ljude i tako je od 1530. godine do 1536. godine opremio Klis svim potrebitinama. Za vrijeme kada je izbivao iz grada 1532. godine Turci su preko izdajnika

⁹⁰ Dragić, Marko. „Kliški kapetan i knez Petar Kružić u tradicijskom pamćenju i povijesnom kontekstu.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 47-48. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. Split, 2022, str. 378.

zauzeli Klis, ali je u njihovim rukama bio jako kratko.⁹¹ Narod kazuje o njegovu vojnom i diplomatskom angažmanu:

*Tražio je on bio pomoć i od pape, i u Rimu je bio di je od pape dobio potporu, i u Ankoni. Za to vrime su Turci i Mlečani na prijevaru zauzeli Klis. I onda je on, kad se vratia, potuka Turke u Bosni i uništio turske utvrde u Solinu.*⁹²

Ponovni pokušaj zauzimanja Klisa dogodio se 1535. godine kada su Turci podmitili uskoka Matu TvrDOSlavića da ih pusti u grad što je on i napravio, ali nisu znali da je on obavijestio svoje uskoke o tomu koji su pripremali zasjedu i tako su zadobili težak udarac. U narodnoj predaji se govori da se nekolicina Turaka pokušala preko ljestava popeti na utvrdu i dok su se penjali izmaknuli su im ljestve i svi su popadali. Posljednja opsada Klisa započela je 1536. godine i završila 1537. godine kada je Klis pao u ruke Turaka.⁹³ Tijekom razdoblja posljednje opsade Klisa, dogodio se junački čin kliških uskoka koji opisuje Perojević. Nedaleko od Klisa u turskom taboru boravio je Turčin Bakota kojega su uspoređivali s Golijatom zbog njegove snage i straha koji je usadio u druge. Svaki dan Bakota je pozivao uskoke na megdan s njime, a kako se ne bi odazivali nazivao bi ih kukavicama. Nitko se nije odazivao na megdan sve do jednoga dana kada je Miloš Parižević, Kružićev paž, odlučio stati na kraj Bakoti. Govorili su mu da je previše odvažan, ali da se uzda u Boga i uz Božju pomoć će ga pobijediti. „U jednu riječ: ovaj je bio od Boga izabran, da kao drugi David protiv Golijata savlada oholost Bakotinu.“⁹⁴ Tako je i bilo, Miloš je savladao Bakotu i njegovim mačem odrubio mu glavu koja je poslije odnesena u Klis. Prema usmenim pričama, Bakota kada je vidio da je izgubio, tražio je od Miloša da ga ne ubije poput životinje, kamenujući ga, već poput junaka da umre od vlastitoga mača. Za vrijeme posljednje opsade Klisa umro je Petar Kružić, nakon čega je Klis pao pod ruke Turaka. Ta tragedija snažno je odjeknula u kršćanskom svijetu, a i danas je smrt Petra Kružića i njegova hrabrost i požrtvovnost ostala u pamćenju naroda.

U proliće 1537. su trideset sedam puta navaljivali na nj da će ga osvojiti i ta je opsada tako trajala par godina, pa su Turci u Solinu sagradili dvi kule da im je lakše nadgledati Kliško područje, tako da se on sad moga osloboditi samo s mora, budući da je kopno bilo ili pod Turcima ili pod Mleanima. Tako da je Kružić napa njihove tri utvrde u Solinu, koje su imali i to pomoću Ferdinandovih i papinih vojnika i svojih ljudi, a kako su Turci bili jai, Kružićevo vojska poela

⁹¹ Isto, str. 378-381.

⁹² Isto, str. 380.

⁹³ Isto, str. 382.

⁹⁴ Perojević, Marko. *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Matica hrvatska, ogranak Solin. Dominović. Zagreb, 1931. str. 194-195.

se povlait prema moru, na lađe, i na jednoj od tih lađa je on i poginia. Turci su mu odrubili glavu, a kad su je njegovi ljudi vidili, i sami su se predali.⁹⁵

Obezglavljeno tijelo Petra Kružića preneseno je u Senj, a odatle u Trsat gdje je i pokopan u crkvi Gospe Trsatske. Za vrijeme svojega života, Dragić navodi, na Trsat je Kružić dao izgraditi kapelu posvećenu svetom Nikoli zaštitniku pomoraca te stube, njih čak 128, koje su vodile prema svetištu Gospe Trsatske.⁹⁶ Njegovu glavu uz pomoć Bartola Kačića otkupila je sestra Jelena za 100 dukata od Turaka i položila ju zajedno s njegovim tijelom. Godine 1539. papa je Kružićevim nasljednicima dopustio da ispune pokojnikov zavjet za izgradnju kapele svetoga Petra. Kružić se zavjetovao Gospi Trsatskoj da će izgraditi kapelu u čast svojega nebeskoga zaštitnika Petra nakon preživljavanja sukoba s Turcima na Duvanjskom polju 1531. godine. Kružićeve kosti položene su u kapelu svetoga Petra.⁹⁷ Na njegovu grobu nalazi se mramorna ploča sa natpisom čiji prijevod glasi:

Ova mramorna ploča pokriva kosti Petra Kružića,

kojega, jao, pogubiše Turci.

Dok je živio, Senj i Klis nikada se nisu bojali Turaka.

Smrt je preuzela njegovo tijelo, nebo dušu,

a njegovo junačko djelo po svijetu razglasuje vječna slava.⁹⁸

U Dragića pronalazimo kako je u čast hrabrog uskoka Petra Kružića 2005. godine od strane pripadnika 4. gardijske brigade Hrvatske vojske „Pauci“ osnovana povijesna postrojba „Kliški uskoci“ te su oni postali počasna postrojba Hrvatske ratne mornarice. Kada je riječ o Petru Kružiću, većina narodnih priča i povijesnih izvora podudara se. U brojnim gradovima, ulice, trgovi i razne institucije nose naziv u čast Petra Kružića. Kružić je svojom hrabrošću ostavio velik utisak na uskoke, ali i na čitav svoj narod.⁹⁹ Marko Perojević navodi da su uskoci

⁹⁵ Dragić, Marko. „Kliški kapetan i knez Petar Kružić u tradicijskom pamćenju i povijesnom kontekstu.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 47-48. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. Split, 2022, str. 387.

⁹⁶ Isto, str. 382.

⁹⁷ Isto, str. 387.

⁹⁸ Isto, str. 388.

⁹⁹ Isto, str. 389.

„duševni baštinici Kružićevi.“ koji su svim silama pokušavali obraniti Klis, a ta želja prenosila se s koljena na koljeno.¹⁰⁰

5.1.7. Hajduci

Padom Bosanskog Kraljevstva, uz uskoke javljaju se i hajduci koji su svakodnevno napadali Turke po planinama i gudurama, a da to nisu ni očekivali. Dragića navodi da godine 1550. putopisac Zeno spominje hajdučiju i četovanje, a njihov vrhunac bio je za vrijeme Kandijskoga rata koji je trajao od 1645. do 1669. godine. Ističe kako je mnoštvo Hrvata nakon pada Bosanskog Kraljevstva bježalo na područje Hrvatske, a kako je Mlečanima nedostajalo vojnika oni su preseljenike nagovarali da uskaču na područje Bosne i Hercegovine te da napadaju i hvataju Turke kao robove za galije.¹⁰¹ Za razliku od uskoka koji su uskakali na nečiji poticaj, hajduci su radili samostalno. Postoji nekoliko vrsta hajduka koje Dragić spominje, a to su: „hajduci zulumčari“ ili „turski hajduci“, hajduci osvetnici te muslimanski hajduci osvetnici.¹⁰² U nastavku Dragić dodaje da su kupreški turski hajduci bili su „hajduci zulumčari“ koji su pod vodstvom Šeh Gaibije 4. siječnja 1557. godine u Rami opljačkali i uništili franjevački samostan, a sve franjevce ubili. Isti autor citira Ferda Šišića koji je za hajduke osvetnike pisao da su to bili hrabri ljudi te da su „kroz cijelo vrijeme turskog ropstva, podržavali smisao za slobodu i oslobođenje.“ i nadodaje „za zbacivanje turskog jarma najljepša je naša epopeja, u kojoj su hajduci i uskoci glavnim junacima.“¹⁰³ Što se tiče muslimanskih hajduka osvetnika oni se javljaju kao pokret otpora turskoj vlasti i spahijama jer su stalno bili izloženi povećanju nameta.¹⁰⁴ Poput uskoka i hajduci su smatrani junacima i zaštitnicima naroda od Turaka, stoga su o tim junacima ispjevane brojne pjesme, a narod i danas prenosi priče o njima. Među najpoznatijim hajducima o kojima će se govoriti u daljnjim potpoglavljima su Mijat Tomić, Roša Harambaša i Andrijica Šimić.

¹⁰⁰ Perojević, Marko. *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Matica hrvatska, ogranak Solin. Dominović. Zagreb, 1931. str. 280.

¹⁰¹ Dragić, Marko. „Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću.“ *Hrvatska obzorja*: časopis Ogranka Matice hrvatske Split 4. 2001., str. 969.

¹⁰² Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 143-144.

¹⁰³ Isto, str. 144.

¹⁰⁴ Isto, str. 143-144.

5.1.7.1. Mijat Tomić

Mijat (Mijovil) Tomić jedan je od najpopularnijih i najdražih junaka u narodu, o kojemu se i danas pjevaju pjesme i pričaju priče. Mnoštvo je zapisanih pjesama na području Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Slavonije o tom narodnom junaku, a čak ih je desetak i tiskano. Postoje neslaganja oko stoljeća u kojem je živio i djelovao, ali pretpostavlja se da je rođen početkom sedamnaestoga stoljeća u selu Brišnik pokraj Duvna, a da je umro negdje između 1656. i 1659. godine kada ga je izdao njegov kum Ilija Bobovac iz Doljana. O njegovoj pogibiji između ostalih, piše fra Filip Grabovac u djelu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*. „Samo ovo oću spomenuti: kako posli Tomića Mijata iz Duvna nije bilo već pravoga ajduka niti će već ni biti. Rečeni poginu oko prvi(h) godina mira od Kandije. Izdade ga Bobovac Ilija od Doljana; njegov bi kum, sapelo ga. Pogibe malo prije žetve.“¹⁰⁵

Premda mnogi govore da je Mijata Tomića ubio Arap prilikom Bobovčeve izdaje, Dragić primjećuje moguće da ga je zapravo ubio azap što na turskom znači žandar, ali je došlo do zamjene glasa *z* u *r*, pa se umjesto azapa dalje prenosio Arap.¹⁰⁶

Za Mijata Tomića može se reći da spada u krug najpoznatijih plemenitih hajduka, a o njegovu odlasku u hajduke imamo dvije predaje. Prva predaja kaže da se odmetnuo u hajduke kada mu je duvanjski kadija Suzica oduzeo *Jabuku livadu* koja je bila njegova očevina. Predaja o Mijatu Tomiću i odlasku u hajduke zbog očevine i danas se prenosi u Mostaru:

Mnoge pjesme u narodu su opisane o ajduku Mijatu Tomiću. Mijat Tomić bio je iz Duvna iz sela Kongore, a otac mu je bio Tomić Ivan. Ivan je imo na Duvanjskom polju kosnicu livadu. Livadu mu je pod turskim zulumom oteo Suzica kadija i naredio je Suzica kadija seljacima iz sela Kongore i drugih okolnih sela da kose livadu, a da pred njima kosi Mijat Tomić. Mijat nije htio nositi kose. Bio je mladić od dvadeset godina. Nosio je na sebi bijele gaće i bijelu košulju, a za pasom malu pušku. Kad je došo, vidio je da livadu kosi trideset kosaca, a uz njih je bio Murat, subaša Suzice kadije. Čim je ugledo Mijata, odmah ga je mislio prisić, jer ne nosi kosu na ramenu. Mijat je prid njega došo i reko mu: 'Šta to radiš, Murate subaša, zašto kosiš moju livadu? Livada je moja babovina, moja djedovina, pa i čukundjedovina, a ti mi je danas oduzumlješ.' A Murat mu ništa ne odgovori, nego poteže sablju od pojasa, hitro manu i rukom i sabljom da prisiče Mijata Tomića, ali je Mijat, mlado momče, hitar na nogama pa od sablje Mijat odskočio. Poleće mu ruka do silaja, puče šarak ko nebesko vrime i u prsa pogodi murata. Na pleće mu pendže napravilo. Pade Murat na glavu u travu, to

¹⁰⁵ Isto, str. 155.

¹⁰⁶ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 352.

ugleda tridesetak kosaca iz ruku im ispadoše kose, iz očiju suze udariše: 'Šta uradi Tomiću Mijate, žalosna ti majka do vijeka, svi ćemo glave pogubiti.' 'Čujte me trideset kosaca povratka vam kući nema ni kućištu. Koji ne će u Vran u planinu da tražimo pravo od Turaka, onda ćemo Turke suditi i naučiti kako će se s nama ponašati. A ko od vas u planinu ne će, kuća mu se kućetinom zvala, a u njoj mu pasja braća stala, prid kućom mu stado ne blejalo, a u kući čedo ne plakalo. Što mu se u kući rađalo sve manito bilo, sin mu sina na mejdan pozivao, jedan drugom odsijecali glave. Od mene vam takav ultimatum.' Te Mijat u Vran okrenu u planinu. To je bilo prvo društvo Mijatovo. Prvi bijaše Leventa Marijan, od rođene mu sestre sin. Svakom Mijat novo ime daje, tako Mijat stvara četvu i družinu. Zatvori Turcima klance te napravi počivališta i odmarališta pokraj puta da se mogu ljudi odmarati i popušiti lulu duvana. Tute prostri divan kabanice, ko prolazi mora ostaviti žute madžarije. Takav ultimatum Mijat Turčinu stavi. Ne bi Turci darivali kabanice da nije ajduk za jelom il' za bukvom il' za studenom stinom kamenitom. Budno prate kud prolaze trgovci i Turci i provode pljačku i zakone. Dvadeset godina je ajdukovo po planinama dok nije izdaja došla, dok ga nije izdo kum Bobovac Ilija. Ubio ga Klišanin Arap iz puške ispod krova kad je sjedio pred kulom Bobovac Ilije, kad je nazdravljao. Ne bi nikad Mijat pogino da sam sebe nije odo. Kad mu je kuma krvav rubac pokazala da je izdaja, on je reko: 'Ne boj se kumo ne more me sablja presicat nit puška probijat jer je na meni sedam pancira, samo me može probit zrno kositra.' To je čuo Klišanin Arap i odma otkinuo pucu sa prsiju (zrno kositra) i pripunio pušku. Kad je Mijat nazdravio Bobovcu Iliji i počeo piti iz čaše vino, ukazala mu se tad jabučica pod vratom, gdje se kopčaju panciri i tu ga je arap iz puške pogodio. I opet je uspio reći: 'Jezus Marija, drži me, Marijane, i biži, osveti me, drago dite moje.' Tako bi pobjego Marijan sa Mijatom da nije prijekim putem doletio Klišanin Arap i tu opalio iz puške i prisiko Marijanu nogu u koljenu. Tada su Turci odnijeli Levantu u Sarajevo i tu mu se gubi svaki trag, a Mijatov grob se tu nalazi i za njega se zna i dan današnji.¹⁰⁷

Druga predaja kaže da je Mijat Tomić bio u dobrim odnosima sa svojim gospodarom, begom Kopčićem na čijim je svatovima nosio barjak. Kada su Turci u svatovima to vidjeli, pokušali su ga ubiti natjeravši konja na njega, ali je Mijat Tomić ubio jahača i nakon toga se odmetnuo u planinu Vran u hajduke.¹⁰⁸

Za vrijeme hajdukovanja pripovijeda se da je u selo Repovci doveo vodu, a da je na području Bosne i Hercegovine sagradio nekoliko česmi za putnike. Na temelju njegova života i djelovanja napisan je roman *Junačina Mijat Tomić* autora Dubravka Horvatića. Riječ je o hrabrim hrvatskim borcima koji su se borili protiv Turaka za održavanje neovisnosti svoje

¹⁰⁷ Isto, str. 353-355.

¹⁰⁸ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 151-152.

zemlje, a glavni lik je Mijat Tomić, stvarna povijesna osoba. Osim romana, u novije vrijeme je snimljen film pod nazivom *Hajduk* koji govori o Mijatu Tomiću.

5.1.7.2. Roša harambaša

Ivan Bušić poznatiji pod hajdučkim nazivom Roša harambaša bio je jedan od najpoznatijih hajduka. Narodna predaja kaže da je Roša imao crvenu kosu, a na talijanskom jeziku za crvenu boju kaže se *rosso* te je zbog toga dobio naziv Roša. Rođen je oko 1745. godine, ali oko mjesta njegova rođenja različita su mišljenja. Kao mjesto rođenja u *Makarskom ljetopisu od godine 1773. do 1794.* spominje se Gorica kod Grude, dok A. Ujević u *Imotskoj krajini* navodi Donje Vinjane u Imotskom kao Rošino mjesto rođenja što potvrđuje predaja koja se pripovijeda u tom kraju, ali isto tako i pojedina mjesta koja nose naziv po njemu.¹⁰⁹ Bušić navodi da se u Vinjanima Donjima ispod crkve Sv. Roka nalaze se Rošine livade, a odmah ispod nalaze se ostaci Rošine „okrečene kule“ i udolina gdje je prema narodnoj tradiciji, Roša pekao mlade janjce i debele ovnove između dva „živca kamena“. Dodaje kako na području koje gleda prema nekadašnjem imotskom tvrđalju stoje ostatci nekadašnje Roševe štale, njegova topla podruma u kojem se za duge pute pripremao. Smatra se da je Roša na svojem imanju često ugošćivao svoju družinu junaka, jer u blizini imanja postoji duboka jama iz koje su prije poljoprivrednici vadili pepeo za uzgoj duhana.¹¹⁰ Poput mnoštva hrvatskih ratnika ili hajduka i sam Roša harambaša imao je duboko ukorijenjen nacionalni osjećaj i otpor prema nasilju. On je odrastao na turskoj granici i slušajući o lošim stvarima koje Turci rade, u njemu se već u mladim danima javlja želja za osvetom Turcima. Već s četrnaest godina Roša harambaša ušao je u četu harambaše *Sočivice* koji je bio pravoslavac. U početku je Roša bio u dobrim odnosima s pravoslavicima dok je poslije više progonio pravoslavce nego Turke. Nije ih progonio samo iz osobnih razloga, već i iz povijesnih, jer su pravoslavci upadali na hrvatska područja i odnosili se loše prema hrvatskome narodu. Dragić navodi predaju o Rošinu odnosu s pravoslavicima:

U početku je Roša živio u dobrim odnosima s pravoslavicima, a njegov prvi harambaša bio je pravoslavac Sočivica. Međutim, jedne su noći imotski kaluđeri zazvonili i skupili narod obukavši odeždu naopako i u litiji govoreći neka prokletstva okrenuvši naopako crne svijeće i

¹⁰⁹ Dragić, Marko. „Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću.“ *Hrvatska obzorja*: časopis Ogranka Matice hrvatske Split 4. 2001., str. 970.

¹¹⁰ <https://www.scribd.com/doc/236707663/Bruno-Bu%C5%A1i%C4%87-Ro%C5%A1a-Haramba%C5%A1a> (pristupljeno 8.1. 2025.)

tako ih pogasiše, a za njima i sav puk. Kada je čuo za to, Roša je pobjesnio pa je makarski ljetopisac zabilježio: 'Niki arkaći od straha Rošina blagosivaše se i učiniše se katolici!'¹¹¹

Postoje brojne predaje koje govore o hajdukovanju Roše harambaše. Jedna od njih govori kako je Roša „po narudžbi ubijao čas sina, čas oca koji su međusobno bili u svađi“. Nakon pomirenja sa svojim sinom Ali beg Sukljašević je dao ubiti Rošu, ali se Roša uspio spasiti i sa svoja dva hajduka ubio je napadače te oca i sina Sukljaševića.¹¹² Bruno Bušić navodi da se Rošina četa sastojala od trideset i dva katolika i jednoga muslimana.¹¹³ Hajdukovao je od svoga rodnog mjesta Imotskog pa do Sarajeva, a postoje priče da se bavio gusarenjem na području od Amerike pa sve do Indije. Ivo Andrić u djelu *Ispovijed* opisuje smrt i hajdukovanje Roše harambaša. Navodi da je hajdukovao po Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori te da je bježeći od Turaka pobjegao u Bosnu i poginuo kod Kreševa. Dragić navodi kako se Andrićeve priča ne podudara u potpunosti sa zbiljom te nadodaje da se Roša godine 1782. vratio u Dalmaciju gdje ga je jedan od njegovih drugova izdao i ubio 1. travnja 1783. godine.¹¹⁴ Vidljivo je da je Andrić pričajući o Roši harambaši povezoao fikciju i faksiju. Danas se mogu čuti priče o Roši harambaši koje ljudi pričaju s ponosom.

Hajdučki harambaša Ivan Bušić Roša, živijo ti je u Donjin Vinjanin. Nadimak je dobijo po crljenoj kosi. Ima je brata Mijata, a njega ti je ubijo Rošin pobratim Amet (Ahmet) Sukljašević iz Mostara. Ubijo ga je na kukavički način, iz zaside, dite. Roša se undan naosumio na pobratima i undan ubije njega i nikoliko njegovi ljudi. Poslen toga pobigne on u ajduke. Mostarci Turci su ti undan odlučili osvetit Ameta, pa puklo kud puklo. Undan se umišaju i livanjski Turci i odluče osvetit mostarske, ali ji Roša jopet ubije devet. Urotiše ti se tada svi Turci, al on, ko kad je bijo stoput pametniji od njizi sviju skupa zajedno, on ti lipo pobigne, u Taliju i vrati se za par godina. I dalje je ratova s Turcima, ali je napada i pljačka trgovce i putnike, a zavadija je se i s imockim pravoslavcima. Niki su ti o stra prišli na našu viru, pa ga zato nazvaše "ustaško-križarski preteča". Posta je opasan i za mletačku i za tursku vlast, pa su činili svašta da ga maknu. Roša je nastavijo po svom, a kad mu je više dodija taj ajdučki život, on ti je tražijo pomilovanje. Nije ga dobijo, pa ti je unda jopet oša u Taliju i kašnje se vratijo u Dalmaciju. Svi su se bojali da će jopet izbit neredi, pa su ga ubili, osikli mu glavu, napunili je pamukon i undan su ti je nosali i š njome po turskim gradovima skupljali darove. Znaš ti, dite,

¹¹¹ Dragić, Marko. „Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću.“ *Hrvatska obzorja*: časopis Ogranka Matice hrvatske Split 4. 2001. str. 971.

¹¹² Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 402.

¹¹³ <https://www.scribd.com/doc/236707663/Bruno-Bu%C5%A1i%C4%87-Ro%C5%A1a-Haramba%C5%A1a> (pristupljeno 8.1. 2025.)

¹¹⁴ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 403-404.

Roša ti je meni bijo neki did, pradiđ, ali ono izvanjski. Ne znan točno po kome, al ja san ti se uvik ponosila s time, a je i moj ćaća. Uvik mi je priča o njemu i govoriđo da neka se ponosin s timen. Neki ti njega fale, neki mu lađu, al moj je ćaća, dobar ti je bijo, Bog mu da pokoj, uvik govoriđo da je to dobro, da je bitno da je on za života ostavijo traga. Pa šta što mu lađu, stara je narodna: "Dobar konj ima sto mana, a loš samo jednu-ne valja!" E, dite moje, nemoj se nikad stidit svoje krvi. I ti se tribaš ponosit š njimen, sa svojin Vinjanin. Nemoj to nikad zaboravit, ti si isto naše gore list! Rošini dvori ti se nalaze u Donjin Vinjanin, ispo crkve sv. Roka, blizu Crne Gore. Područje iznad kuće ti se zove Rošine livade. Tu ti je i njegovo guvno i njegov bunar i kamen na kojem ti je smijo sidit samo on i niko drugi. E, da mi nije ovi stari kostiju, pa da mogu trčat, a trčala san dok san cura bila, sad bi ja tebe odvela gori u Rošine livade, da ti to vidiš. A eto, bar vidi njegovu sliku, tuten ti visi na zidu u ganjku!¹¹⁵

Ivan Grgić u *Makarskom ljetopisu od g. 1773. do 1794.* navodi da je Roša harambaša „krupna figura svoga vremena u bosansko-dalmatinskom pograničju“, a posebno ističe njegovu iznimnu snalažljivosti u svim situacijama, prisebnost kada je najpotrebnije, sreću koju je imao i vještinu u rukovanju s oružjem.¹¹⁶

5.1.7.3. *Andrijica Šimić*

Andrijica (Andrija) Šimić je uz Rošu harambašu bio jedan od najpoznatijih hajduka koji nije trpio tursku nepravdu i zulume. Rodio se 22. studenog 1833. godine u Alagovcu pokraj Gruda. Već s četrnaest godina otišao je od kuće i postao sluga agi Tikvini iz Mostara, a u toj službi ostao je punih 10 godina. Andriju su zbog niskoga rasta prozvali Andrijicom te je i danas poznat pod tim imenom. O Šimićeđu životu iscrpno piše Dragić.¹¹⁷ Za vrijeme boravka u Mostaru susreo se sa zloglasnim agom Ćurkom za kojega je znao da je učinio velika zlodjela hrvatskom narodu te ga je ubio kuburom otetom iz agina pasa. Nakon toga zajahao je njegova konja i pobjegao iz Mostara prema Škutoriji. Kući se vratio s dvadeset i četiri godine kako bi pomogao bratu Jakovu u obavljanju težačkih poslova. Šimić nije mogao podnijeti težak seoski život pa je s rođakom otvorio krčmu. Nakon nesuglasica vezanih uz krčmu, otišao je u Gabelu gdje je pola godine radio kao kovač, no potom se vratio u svoje rodno mjesto gdje je otvorio novu krčmu sa svojim susjedom. Što se tiče njegova odlaska u hajduke, postoji priča da mu je

¹¹⁵ Isto, str. 403.

¹¹⁶ <https://www.scribd.com/doc/236707663/Bruno-Bu%C5%A1i%C4%87-Ro%C5%A1a-Haramba%C5%A1a> (pristupljeno 8.1. 2025.)

¹¹⁷ Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020., str. 292-332.

neki Turčin obeščastio sestru pa ga je ubio i nakon toga se odmetnuo u hajduke, a druga je da se zbog turskih zuluma prema njegovom narodu i nepravde odmetnuo u hajduke. Godine 1859. uzeo je očev handžar, napustio svoju kuću i uputio se u planine. U šumi, na putu između Posušja i Imotskog, Andrijića je dočekaio Turčina, bacio ga s konja i rekao „Deder, pobro, skidaj te srebrene toke i daj kesu šta si napljačka od raje!“, nakon čega je srebro podijelio sirotinji. Kada bi prolazili šumom nikomu nije bilo svejedno, bio to Turčin, bogati trgovac ili utjerivač dugova, da ne naiđu na Andrijiću i njegovu družinu jer su znali da će im uzeti sve što imaju i podijeliti sirotinji, a također je drago bilo Andrijiću uzimati od bogatih i davati sirotinji.¹¹⁸ Andrijića je bio plemeniti hajduk koji je pomagao siromašnima, a bio je i pošten pa tko god da bi u njegovoj družini nešto nečasno napravio bio je izbačen. Andrijića je pripovijedao o svom hajdukovanju i hajducima:

Najviše zasjeli bismo uz drumove, kuda prolazi sviet. Što bi god izišlo pred nas od zore pa do podneva, sve bismo svraćali u kakav dolac blizu puta. Stjerali bismo tu katkad po tri stotine čeljadi, ako te je volja. Naredili bismo tad, da svak skida sa sebe što imade; nož, puške, jačermice sa pucima i novce. Nazigjala bi se katkad velika ‘rpa sve samih taliera i dukata. Bilo bi i ženskih glava, ali ja kao arambaša niesam nikada dao njih premetati. Pače svakoj ženskoj darovao bih po dvie plete, a gdje bi vidio koju da je baš ubožna, udielio bi joj i talier. I siromaha težaka bi pomogao. Samo su plaćali Turci i bogati naši trgovci.¹¹⁹

Andrijića Šimić hajdukovao je sa svojom družinom po Rakitnu, Doljanima, Imotskom, Kupresu, Livnu, Glamoču i Vrilići,¹²⁰ a sastajali bi se na Jurjevdan 23. travnja i rastajali na Mihojdan 29. rujna. Od tu je nastala izreka: „Jurjevdanak hajdučki sastanak, Mijoljdanak hajdučki rastanak.“¹²¹ Brojna dobra djela uradio je Andrijića o kojima se i danas prenose priče među kojima su priče kako je spasio sedam djevojaka od turskoga obeščaćivanja i kako je preuzeo krivicu na sebe da je ubio Turčina i tako spasio narod od turske osvete. Osim priča o dobrim djelima, u Imotskoj krajini pamti se anegdota o Andrijići kada je poslao svoje ljude u izvidnicu s tim da moraju posjetiti sela i o njima saznati što više informacija bez pitanja kako se selo zove.

¹¹⁸ Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrijića Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020., str. 296-298.

¹¹⁹ Isto, str. 318.

¹²⁰ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 164.

¹²¹ Isto, str. 301.

Saznajte što više i zapamtite u kojem ste selu bili, a ne smijete pitati u kojem ste selu. Pa, kako ćemo saznati kad ne pitamo? – upitaše iz družine. Šimić je odgovorio: Putujte noću i sjednite s ljudima oko ognjišta pa slušajte o čemu pričaju. Tako ćete saznati u kojem ste selu. Ako govore o konjima, onda ste u Studencima. Ako se govori o švercu i podvalama, onda ste na Lovreću. Ako se govori o tuči, snazi, prevari, onda ste u Cisti. Ako se govori o dobrim kravama, onda ste na Aržanu. Ako su tema volovi i volovski rogovi, onda ste na Dobranjama. Gdje govore o tome tko je s čijom ženom spavao, onda ste u Svibu.¹²²

Brojni su čuvali i čuvaju uspomenu na Andrijicu i ponose se njime poput Pere Sablje, Andrijičina rođaka, te Ivana Mimice koji je bio sedam godina u zatvoru s Andrijicom. Ivan Mimica dao je spjevati pjesmu na temelju njihovih razgovora po izlasku iz zatvora 1892. godine pod nazivom *Andrijica Šimić, hajdučki harambaša*. Na temelju pjesme *Andrijica Šimić, hajdučki harambaša* nastala je epska pjesma o Andrijici Šimiću zapisana 2004. godine.¹²³

Godine 1878. Andrijicu Šimića izdao je Ante Garac. Te godine austrijske vlasti nudile su nagradu za glavu Andrijice Šimića, a Andrijica je negdje oko Imotskoga upao u zasjedu, uspio se izvući i pristigao je do Runovića u kuću Ante Garca koji mu je obećao da će mu pomoći i da ga neće izdati.¹²⁴ Obećanje dano Andrijici bilo je pogaženo. U snu ga je sedam Garaca zavezalo i predalo austrijskim vlastima.

Kad se Šimić od sna probudio,

teško se je tome začudio.

Svojim rukam silno omahuje,

izdajicu i ruži i psuje:

‘Tako babe, da vas Bog ubije,

tako li se sa junakom bije.

Šta me niste prvo probudili

i svi tada na me udarili,

vidili bi Boga jedinoga,

¹²² Isto, str. 316.

¹²³ Isto, str. 306, 308.

¹²⁴ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 167.

ove zube od handžara moga.

Al' sad mi je snaga oduzeta

*Vodite me niko vam ne smeta.*¹²⁵

Andrijica Šimić je nakon uhićenja osuđen na doživotni zatvor premda je na suđenju mnoštvo ljudi svjedočilo u njegovu korist. Nakon skoro trideset godina provedenih u tamnici u Koprju, 1901. godine u šezdeset i osmoj godini života pušten je na slobodu. U Splitu ga je dočekalo mnoštvo naroda s radošću i nestrpljenjem o čemu je izvijestio Juraj Kapić u *Pučkom listu* 1902. godine.

*Kad se bilo pročulo da je car pomilovao hajduka Šimića te da on ima stignuti pod Split, za tri dana zasebice mnoštvo naroda na svaki sat i po danu i po noći čekalo je doti jednu lađu koja je stizala iz Trsta misleći da je u njoj Šimić. Po gradu se na sve strane govorilo: Dolazi Šimić! Od velikih kiša na splitskoj obali bilo je gliba nazuvuk, ali svjetina nije gledala, već kao začarana trčala je da vidi hajduka Šimića. On je stigao u Split, dne 17. prošlog mjeseca (17. prosinca 1901.) i nastanio se kod Mije Gotovca Lečevčanina. Odma u petak jutrom svjetina je bila opkolila Gotovčevu krčmu, željna da vidi Šimića. Redari su neprestano stražarili i odalećivali puk. Pošto je hajduk Šimić glasan po cijeloj Dalmaciji (...)*¹²⁶

Predaja kaže da je Andrijica nakon izlaska iz zatvora sa svojih šezdeset i osam godina i dalje bio u punoj snazi te da je mogao preskakati magarca s mjesta. Premda u punoj snazi, slobode se nije nauživao jer je samo par godina nakon izlaska iz zatvora 1905. godine umro.¹²⁷ Pripovijeda se da su mu zadnje riječi bile:

Draga moja braćo, Imočani,

moji su se izbrojali dani.

Teško mi je osvetu premostit,

al još teže tuđinu oprostit.

Al za ljubav Krista raspetoga,

¹²⁵ Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020., str. 322.

¹²⁶ Isto, str. 326.

¹²⁷ Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure – ZIRAL, Baška Voda – Mostar, 2001., str. 167-168.

*svim opraštam od sveg srca svoga.*¹²⁸

U narodu je poznata kletva Andrijice Garcima koja se ostvarila, a glasi *Moje noge nad vašim glavama stale!* Ostvarena je jer je tri dana prije smrti Andrijice Šimića umro Ante Garac i tako je Andrijica pokopan iznad njega s nogama poviše njegove glave. Godine 1911. praški studenti Fabijan Kaliterna, Lucijan Stella, Ivan Šakić i Vjekoslav Ivanišević stigli su u Split i osnovali nogometni klub. Oko imena kluba nisu se nikako mogli dogovoriti te su za pomoć upitali svoga profesora Josipa Barača koji je predložio da se nogometni klub zove Hajduk „jer hajduk simbolizira hrabrost, odlučnost, upornost, ponos, čast, humanost, prijateljstvo, zaštitu slabijih, pomoć sirotinji, ljubav prema slobodi, prkos prema tuđinskoj vlasti, borbu protiv neprijatelja“, odnosno sve ono što je predstavljao hajduk Andrijica Šimić.¹²⁹

5.1.8. Legendarna oslobođanja od osmanske okupacije

Poraz osmanske vojske pod Bečom 12. rujna 1683. godine označava ključni trenutak u povijesti Europe jer je označio kraj osmanske ekspanzije prema zapadu. Bitka se odigrala u okviru druge opsade Beča, gdje je osmanlijskoj vojsci, pod vodstvom velikog vezira Kara Mustafe, bio zadan odlučujući poraz od strane saveznika predvođenih poljskim kraljem Janom Sobjeskim. Uslijedila su oslobodilačka djelovanja kršćanskih zemalja koja su rezultirala gubitkom mnogih teritorija za Osmanlije. Oslobođen je veliki teritorij Hrvatske, od Like, Slavonije do Une i Save te zapadni dio Srijema. Nakon poraza Osmanlija pod Bečom uslijedila je velika agresija nad kršćanima. Veliki broj Hrvata bježao je iz Bosne i Hercegovine kako bi spasili vlastiti život te ih je 1723. godine ostalo tek dvadeset i tri tisuće. Bosna i Hercegovina je pod turskom vlašću bila sve do 1878. godine kada ju je sebi pripojila Austro-Ugarska. Danas u Bosni i Hercegovini ima oko četristo pedeset tisuća Hrvata.¹³⁰

Zbog velike turske agresije, brojni su kršćani i franjevci bili primorani bježati, pa su se na bijeg odlučili i franjevci iz Rame zajedno sa svojim narodom. Predvođeni fra Pavlom Vučkovićem pobjegli su iz Rame 1687. godine i nastanili se u Dalmaciji. Prilikom bijega iz svoga mjesta ponijeli su sa sobom sliku Gospe od Milosti o kojoj su vodili veliku brigu i čuvali

¹²⁸ Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020., str. 328.

¹²⁹ Isto, str. 329.

¹³⁰ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 393-394.

je.¹³¹ Nakon dolaska u Dalmaciju, Dragić opisuje, narod se podijelio i nastanio na različita mjesta poput Muća, Ogorja, Zagore, dok su fratri s Gospinom slikom prvo otišli u Dugopolje, a zatim u Split. Ramski fratri nisu se mogli priviknuti na Split i željeli su se preseliti u Sinj svome narodu koji je pristigao tamo. Odlučili su u Sinju izgraditi crkvu i samostan i potom prenijeti čudotvornu sliku Gospe u Sinj. Zadatak da donese sliku Gospe iz Splita u Sinj imao je fra Antun Pletikosić. Preko noći uzeo je sliku i bosonog išao s njom do Sinja gdje su ga dočekali fratri i narod s velikim veseljem. Kult Sinjske Gospe brzo se proširio na sve strane. Bog je kroz Sinjsku Gospu činio mnoge čudesne stvari te su mnogi ljudi, posebno oni koji su bili „opsjednuti sotonom“, doživjeli čudesna izlječenja. U crkvi svetog Franje čudotvorna slika Gospe Sinjske ostala je do 1714. godine kada je preseljena u novu crkvu nad Kamičkom. Nakon samo šest dana od prenošenja slike u novu crkvu došla je obavijest da Turci planiraju napasti Sinj. Tada su se fratri podijelili u dvije grupe. Jedna je grupa krenula prema Splitu, dok je druga, u kojoj je bio i fra Pavao Vučković, stavila Gospinu sliku u sanduk i prenijela je u grad. U srpnju 1715. godine, bosanski paša Mehmed-paša Čelić spustio se niz Prolog sa svojih šezdeset tisuća vojnika. Tri dana kasnije Turci su napali Otok gdje je bilo tristo šezdeset ljudi s fra Stjepanom Vučemilovićem. Unatoč hrabroj borbi, većinu su pobili, a žene i djecu odveli u roblje, a samo tridesetak osoba uspjelo je preplivati Cetinu i spasiti se. Nakon Otoka Turci su krenuli na Sinj. S napadom su započeli 8. kolovoza, a posljednji juriš bio je 14. kolovoza. Dok su se muškarci borili, nemoćni svećenici, djeca, žene i starci molili su se pred čudotvornom Gospinom slikom koju su sakrili u crkvu svetog Mihovila u Sinjskoj utvrdi da ih spasi od Turaka. Turci su tri puta napadali, ali su se iznenada preplašili i odbili su dalje napadati pa su počeli u strahu bježati. Uzalud su paše pokušavali natjerati svoje vojnike na daljnju borbu. U noći s 14. na 15. kolovoza Mehmet paša se s vojskom povukao u Livno. Prilikom napada na Sinj poginulo je 10 000 turskih vojnika, a preživjeli su pričali kako su svake noći za vrijeme opsade Sinja vidjeli ženu u snažnoj svjetlosti kako hoda po zidinama grada. Mnoštvo predaja o obrani Sinja i čudotvornoj Gospinoj slici narod i danas priča.¹³²

Za vrijeme velike najezde Turaka u cilju širenja njihovog carstva, skupila se šaćica hrabrih Sinjana da obrani svoj grad i u tome im je pomogla draga Gospa koju svi danas štujemo. Sinj je bio u plamenu, ljudi na izmaku snaga. Turčin je nadirao sve žešće, kad se odjednom na zidinama grada pojavi lik žene s kudiljom u ruci. To ti je bila Gospa, Velika Gospa koja je na Turke poslala kugu i protjerala ih iz Sinja preko Cetine na istok. Mnogo se Turaka

¹³¹ Dragić, Marko. „Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske.“ *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1). Zadar, 2017., str. 154.

¹³² Isto, str. 163-165.

ugušilo u Cetini, mnogo ih je pomrlo od kuge, a dok su bježali otet im je konj glavnog sultanskog vojskovođe koji se zvao Edek. S konjem je stigla i cijela njegova oprema: sablja, štit i ukrasi na konju.¹³³

U čast Gospe koja je pomogla u obrani Sinja podignuta je crkva na utvrdi, a slika čudotvorne Gospe, ukrašena zlatom, smještena je u crkvi čudotvorne Gospe Sinjske. Svake godine prije blagdana Velike Gospe trči se Sinjska alka kao znak pobjede nad Turcima.¹³⁴

O oslobođenju Poljica svjedoči predaja iz Srijana.

U tvrđavi Nučak u blizini sela Gardun iznad korita rijeke Cetine bili su janjičari, međutim popustila je disciplina i oni su počeli pit i više puta su se zaljetavali u Gornja Poljica, a tamo je don Jure Pezelj oformio ratnike da se suprotstave Turcima. Don Jure je ima najbržeg konja i bio je na čelu te potjere za Turcima. Ali neki Turčin je nasumce ispalio iz puške i pogodio don Pezelja u stomak. On je pao na pod i znao je da će umrit, ali kad su mu došli suborci on im je reka da mu se odrišio opanak i da oni krenu dalje za Turcima, jer mu je sloboda bila važnija od vlastite smrti. Oni su nastavili za Turcima do Bišćanske gore i vratili su se nazad i našli don Pezelja mrtvog. Na mjestu njegove smrti danas se nalazi križ „Pezeljev križ“.¹³⁵

Poljičani su u čast don Juraja Pezelja, koji je poginuo 1686. godine prevodeći vojsku protiv Turaka, dali podignuti spomenik. Na spomeniku koji je podignut tristo godina nakon tog događaja urezano je: *(1686. godina) Sloga opća Poljička ovom pobjedom u Docu Tuđinca Turčina zauvijek protjera iz Poljica (1986. godina) u spomen don Jurju Pezelju knezu Ivanu Tomčiću i ostalim mučenicima.*¹³⁶

U Vrgorcu se također pripovijeda o oslobođenju grada, a među važnim osobama Vrgorca posebno se ističe fratar i serdar Rade Miletić koji je za života dao ubiti preko devedeset Turaka mada je sam bio muslimanskoga podrijetla. Godine 1620. na dan Svete Katarine Aleksandrijske 25. 11. oslobodio je Vrgorac od Turaka. Od toga dana, sveta Kate se slavi kao zaštitnica Vrgorca, a Radino junaštvo spominje Filip Grabovac u *Cvitu* i Andrija Kačić Miošić u *Korabljici* i u *Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga*. Do danas je sačuvana predaja o oslobođenju Vrgorca koja se usmeno prenosila s koljena na koljeno, a koju donosi Dragić.

Kao mali gradić, odmah uz granicu, Vrgorac je bio česta meta napada Turaka. Premda su stanovnici pokazivali veliku hrabrost u obrani grada, to nije bilo dovoljno zbog puno većeg

¹³³ Isto, str. 166.

¹³⁴ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 400.

¹³⁵ Isto, str. 394.

¹³⁶ Isto, str. 395.

broja i snage Turaka. Obrana je pošla za rukom Radi Miletiću kojem je na pamet pala izvrsna ideja. Ujedinió je sve jarce i koze iz grada i privezao im svijeeće za rogove. Pustio ih je prema Turcima koji su, vidjevši toliko svijeeća u noći, mislili da ljudi trče prema njima. Prepali su se i pobjegli. Rade Miletić je postao junak obranivši svoj grad na tako čudan način.

Pa kakav je Miletiću Rade,

na Riliću konje nagonio,

na Matokit glavu naslonio,

iz Vrgorca Turke izgonio.

Ni dizdar ga smio dočekati nije.

Od Vrgorca Franić Ulderika,

bijaše vitez od vojnika dika,

koja majka dalmatinska dade,

boreći se ovdje slavno pade.¹³⁷

5.2. Etiološke predaje

Etiološke predaje Dragić definira kao priče koje objašnjavaju nastanak ili podrijetlo nekih prirodnih pojava, običaja, imena mjesta, grobova, lokaliteta, prezimena, tradicija ili povijesnih događaja. Te predaje često imaju mitski ili legendni karakter i nastale su kao pokušaj ljudi da razumiju svijet oko sebe kroz narativne forme. U njima se često pojavljuju znameniti ljudi i događaji, nadnaravne sile ili životinje koje utječu na stvaranje nečega ili na nastanak određenih fenomena. Brojni toponimi čuvaju uspomenu na znamenite ljude i važne događaje u povijesti. Krunidba kralja Tomislava u pamćenju ljudi je ostala kao važan povijesni događaj te je zbog toga Duvno, u kojem je Tomislav krunjen, dobilo naziv Tomislavgrad. Predaje i lokaliteti poput Kuline u Uzarićima blizu Širokog Brijega, u Koritima kod Tomislavgrada i u Prebilovcima kod Čapljine čuvaju uspomenu na najpoznatijeg bosanskog bana Kulina. Brojne su predaje koje govore kako je neki grad dobio naziv.¹³⁸

¹³⁷ Isto, str. 396.

¹³⁸ Isto, str. 415.

Predaja o postanku grada Zagreba kazuje:

Ljudi kazuju u Stupniku, da na mjestu, gdje je sada Zagreb, nije bilo nigdje vode ni zdenca. Jednog dana je onuda prošao neki biskup s jednim svećenikom i slugom. Kad je putem ožednio, ne našav nigdje vode, dođe do mjesta, gdje je sada Jelačićev trg. Tu stane, udari biskupskim štapom po zemlji, i najedanput proključa voda. Tada reče svome slugi: zagrabi. Od toga doba zove se ono mjesto Zagreb. Onaj zdenac se zove Manduševac.¹³⁹

Predaja o postanku Cavtata kazuje:

Kako je bio porušen Epidaurus, nije nikoga bilo više tu, samo stijene, hridi, razvaline. U montanji, u brdima su neki ljudi bili ijedan čovjek je gledao dole i ugledao je drače, kapinike i kako neko gorsko cvijeće će cavti u ruševini. I govori: — Gledaj kako cavti. I tako su prozvali to mjesto Cavtat.¹⁴⁰

Osim sačuvanih i dobro poznatih predaja o nastanku imena pojedinih gradova, zanimljive su predaje koje nas uče o nastanku naziva prezimena poput prezimena *Gotovac*. Za prezime *Gotovac* postoji predaja koja govori da je jedan mladoženja došao po mladu koja je bila iz bogate obitelji i imala je sve spremno te kada je mladoženja došao, mladin otac je rekao da je došao na gotovo i da će se od sada prezivati u papirima *Gotovac*.¹⁴¹

Prije su ljudi vjerovali u moć kletve, pogotovo ako bi kletvu izrekla majka ili prevarena djevojka. Dragića navodi kako se na Hvaru pripovijeda priča o dvoje mladih, zaljubljenih, ali siromašnih ljudi. Mladić se zaklinjao u svoju ljubav i da će se uvijek brinuti za djevojku. Ali, djevojka je ostala trudna, a mladić želeći bolji život za sebe pronašao je drugu koja je bila bogata, a nju napustio. Djevojka u tuzi i ljutnji izrekla je kletvu „Do Bog da se utopi prid mojim očima.“ i tako je i bilo. Ostavljena djevojka je na sunčan, ljetni dan bila u polju sa svojim roditeljima te je u daljini vidjela oluju na moru i brod na kojem je bio njezin bivši mladić. Nakon nekog vremena, ugledala je velike valove kako udaraju u brod i kako brod tone duboko u more, zajedno s njezinim bivšim mladićem koji ju je ostavio. U toj predaji krajolik najavljuje da će se kletva ostvariti te utječe na mentalitet ljudi i njihovu sudbinu.¹⁴² Danas se to mjesto gdje je brod potonuo naziva *Kleti oblak*.

¹³⁹ Bošković-Stulli, Maja (pr.). *Usmene pripovijetke i predaje*. SHK, MH, Zagreb, 1997., str. 334.

¹⁴⁰ Isto, str. 335.

¹⁴¹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 61.

¹⁴² Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 420.

5.3. Mitske predaje

U svojoj knjizi *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* Marko Dragić mitske predaje prikazuje kao priče koje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama s nadnaravnim moćima. Nadnaravne moći narod je povezao s povijesnim osobama i vilama, pa se tako mislilo da mitsku moć imaju hajduci poput Mijata Tomića i Andrijice Šimića o kojima je u radu već pisano. U većini slučajeva mitske predaje imaju razrađenu fabulu te se pripovijedaju kao da su memorati.¹⁴³

5.3.1. Vile

Vile su mitska bića koja se pojavljuju u mnogim mitologijama širom svijeta, a svaka kultura ima svoje verzije njihovog postanka i prirode. Dragić navodi da su prema slovenskim vjerovanjima, vile duše nesretnih zaručnica koje su preminule ubrzo nakon zaruka i sada lutaju šumom tražeći mir. U poljskoj tradiciji, dodaje, vile su duše lijepih djevojaka koje su, zbog svojih grijeha, osuđene na vječni boravak između neba i zemlje. Prema hrvatskoj predaji, vile su nastale kada je Bog, nakon što je protjerao Adama i Evu iz raja, otišao da ih posjeti i kada je stigao pitao ih je koliko imaju djece. Adam i Eva sramili su se jer ih imaju mnogo, pa su slagali i rekli da ih je samo šest, umjesto dvanaest. Bog je odgovorio: „Koliko vidljivih, toliko i nevidljivih“ i od njihove skrivene djece nastale su vile. Izgled vila varira između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih kultura. U britanskoj mitologiji, vile su male šumske figure s krilima koje obitavaju oko cvjetova i vodenih površina, dok su u hrvatskoj i slavenskoj mitologiji vile lijepe žene u dugim bijelim haljinama sa zlatnom kosom, svijetlim očima, pjevušćim glasovima i vijencem od šumskog cvijeća na glavi. Prema tradiciji, vile nastanjuju razna mjesta, kao što su planine, šume, polja, pećine, potoci, rijeke i jezera. Na temelju svojih staništa, vile se dijele na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje i Jezerkinje. Vjerovalo se da postoji devet vrsta vila. U vrste vila, ljudi su uvrštavali i Suđenice koje su upravljale sudbinom ljudi. Suđenice bi tri dana nakon rođenja posjetile dijete i odredile mu sudbinu. Postojale su tri Suđenice. Prva Suđenica bi utjecala na rođenje djeteta, druga Suđenica koliki će biti životni vijek, dok bi treća Suđenica gasila život.¹⁴⁴ Kada se govorilo o vilama, vjerovalo se da vile

¹⁴³ Isto, str. 429.

¹⁴⁴ Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa.“ *Godišnjak Titius* 10. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., 221-222.

pomažu ljudima. Pripovijedalo se da su vile ozdravljale ljude, davale im veliku snagu, pamet, pomagale u različitim poslovima.

Junaci bi zazivali vile da im pomognu, i u borbi i oko blaga i koju će curu zaprositi, što triba donit curi...Kad bi išli hajduci u borbu... oni su bili većinom junaci, momci spremni na sve. I hajduk nije moga biti onaj koji nije moga konja potrat u galop. Znači, mora je biti brz, otporan, neustrašiv; ali da bi sve to posjedova, triba imati nekog ko ga podržaje – svaki, znači, hajduk ima svoju vilu.¹⁴⁵

Vile su također imale moć pomlađivanja. Prema predaji, na Ivandan koji pada 24. lipnja vile su pomlađivale ljude, a to vjerovanje sačuvalo se u ophodu djevojaka sa cvjetnim vijencem na glavi. Te se djevojke nazivaju *ladarice*. Vile su u većini slučajeva činile dobro, jedino bi zlo napravile ako bi netko otkrio njihovu strogo čuvanu tajnu, a to je da umjesto stopala imaju magareće ili konjsko kopito ili kozji papak.

A vile su ti lipe divojke, u bilo, sa zlatniman kosaman, samo su jin noge o'tovara. One ti mogu učiniti i dobra i zla. A kad se hoćeš zaštitit od njih kad gambaš po noći, toka ubuć košuju naopako. Vile igraju ispod rogača. A ne vaja ti priko podne ić priko potoka, jerbo tada vile igraju kolo, pa ako jin razbiješ kolo, smlatit će te. A vile bi se kalale u Dol, pa bi balale prid kućon Pederina na gumnu. A gorika u potoku od Jute, blizu potoka Lovorja, tamo su u poli jedne rupe, i za njih govoru da su to viline kamare. A ispod ovih rupah su jedne ravne pole, pa govoru da su to viline trpeze.¹⁴⁶

Kada su počele nastajati priče o vilama, ljudi su vjerovali u njih bili vjernici ili ne, ali važno je napomenuti da Katolička crkva nikada nije branila priče o vilama te ih nije smatrala lošima.¹⁴⁷

5.4. Demonološke predaje

Demonološke se predaje, prema Dragiću, odnose na vjerovanja i priče o demonima i drugim zlonamjernim natprirodnim bićima u raznim kulturama. U osnovi predstavljaju vlastiti doživljaj i susret s demonskim bićem. Demonološke predaje su duboko ukorijenjene u mitologijama i religijama svijeta, i često reflektiraju ljudske strahove, vjerovanja o smrti kao i

¹⁴⁵ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 73.

¹⁴⁶ Fazinić, Neven. *Pelješac, Putopis*. Korčula topografika, Velika Gorica 2014. str. 436

¹⁴⁷ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 65-66.

pokušaje da se objasne nesreće i zle sile u svijetu.¹⁴⁸ U narodu je prevladavalo mišljenje da se od demonskih bića može zaštititi ako se pojede dosta bijeloga luka ili ako se njim namaže, a isto tako bile su važne i molitve, škropljenje sa svetom vodom i paljenje vatre i stajanje oko ognjišta. Demonska bića javljaju se većinom noću i nestaju pred zoru jer zora simbolizira Kristov dolazak i vječni spas. Postoje različite vrste demonskih bića, ali najčešći demoni u demonološkim predajama kod nas su: vještice, more, vukodlaci, kuga te maminjorgo o kojima će se više reći u nastavku.¹⁴⁹

5.4.1 Vještice

Prema narodnom vjerovanju koje navodi Jureta, žena bi prodala dušu vragu, sklopio bi se pakt, nakon čega bi vrag ženi dao natprirodne moći i ona bi postala vješticom. Nakon što je sklopila pakt sa sotonom ili napredovala u zlu, vještica se redovito sastaje s drugim vješticama, komunicira sa sotonom, priziva demone i štetno utječe na zajednicu u kojoj živi, a njeno djelovanje može imati i šire posljedice.¹⁵⁰ Vještice su uvijek zamišljane kao stare ružne žene, velikoga nosa s metlom kao prijevoznim sredstvom. Mnoge su priče opisivale njihove zle radnje, poput ulaska kroz ključanice, seksualnih odnosa s đavlom, otmica i jedenja djece, održavanja tajnih sastanaka, pripremanja masti za ljubavne napitke, izazivanja bolesti i ludila, pa čak i gušenja ljudi dok spavaju. U Hrvatskoj tradiciji vještice su opisivane kao zle osobe sa zlim srcem, očima i dušom đavolskom. Vrijeme njihova okupljanja bilo bi kada zađe sunce i oko ponoći.¹⁵¹ Na sastanku bi se hvalile kome su naudile i tko je sljedeći na redu, a sastajale su se na posebnim mjestima o čemu svjedoči predaja:

Vištice su imale određena mesta za sastanke. Tamo negdi ispod Velebita sile bi na metlu i rekle: „Ni o drvo ni o kamen pod Velebit!“ Jedna mlada neiskusna vištica umisto da reče „Ni o drvo, ni o kamen“, ona reče: „I o drvo i o kamen pod Velebit!“ Dok je stigla tamo, bila je sva istučena.¹⁵²

Vještice su, prema narodnom vjerovanju, imale sposobnost bacati uroke na ljude i životinje i tako donijeti nesreću jer bi većinom ti na koje je bačen urok umrli. Ako bi se na

¹⁴⁸ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 436.

¹⁴⁹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 119-120.

¹⁵⁰ Jureta, Ante. „Demonska bića u Zagori.“ *Ethnologica Dalmatica* 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 49.

¹⁵¹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 81-82.

¹⁵² Isto, str. 86.

vrijeme otkrio urok, molilo bi se i urok bi bio skinut. Jedna od molitava protiv uroka koja se molila u mjestu Nevest bila je:

*Oj misuovo, u ime Isusovo,
sveta Ana, Gospina mjaka:
„Pokaži mi svu istinu bolesti
i zdravlja i života.“ (za koga moliš)*

*Šetala se sveta Ana,
Gospina majka,
prika polja ravna.*

Srila urok i rokicu:

*Di iđeš priko,
urok i rokice,
u vištati di je lipo,
di je drago.*

*Raziđoše se urok
i rokica po svitu;*

(...)

Dva urliču, tri odriču

Otac i Sin i Duh Sveti

u pomoć bija.

Amen.

Nakon toga slijedilo je Vjerovanje.¹⁵³

Prema Dragiću, prva vještica spaljena je 1275. godine u Tuluzi, a posljednja 1793. godine u Posanu. Neki smatraju da je tijekom toga razdoblja spaljeno čak milijun vještica. U Hrvatskoj je 1758. godine Marija Terezija uvela zabranu spaljivanja vještica. Vjerovalo se da postoje i lijepe vještice, jer je smatrano da i đavolu prija ljepota. Vještice u bajkama i

¹⁵³ Isto, str. 95-96.

demonološkim predajama se razlikuju – u bajkama su obično bezimene i zle, dok su u predajama stvarne osobe koje čine zlo. U vrijeme kada se vjerovalo da postoje vještice važno je bilo kako ih prepoznati. Prema narodnom vjerovanju vještice su se mogle prepoznati ako bi došle u crkvu jer bi ih tada svećenik prepoznao ili osoba koja se drži za svećeničku halju. Za otkrivanje vještica bio je važan blagdan svete Lucije jer bi se tu noć izrađivao drveni stolčić punih dvanaest sati bez prestanka, kako bi se s njega na polnoću mogla prepoznati vještica.¹⁵⁴

5.4.2. More

Osim vještica, u predajama se često spominju i more. Dok su vještice obično starije žene, more su mlade, neudate djevojke koje bi, nakon braka, postale vještice.¹⁵⁵ Uzimale bi razne oblike i dolazile moriti čovjeka, a nestajale bi pri pjevu prvih pijetlova. Rijetko bi mora bila viđena, ali zato bi je ljudi osjećali. Dolazila bi po noći i gušila bi, odnosno morila, svoju žrtvu zbog čega je i dobila naziv mora. Njezino djelovanje provodilo se tako da bi sjela na prsa žrtve i stvarala im nemir, more i poteškoće sa disanjem, ali žrtve nisu mogle ništa napraviti. One su bile svjesne svega, ali paralizirane. More su imale velik utjecaj na čovjeka jer nakon njihova odlaska ljudi bi bili umorni i bez imalo snage. Preobrazba žene u moru najčešće se događala zbog neuzvraćene ljubavi ili suradnje s vragom; „Jadno žensko kad nemore drukčije, i u vraga će se zajmiti, pa ljubiti ili osvetiti“¹⁵⁶ U Zagori je postojalo vjerovanje da djeca koja se rađaju u bijeloj košuljici postaju more. Kako bi se spasilo dijete od toga da postane morom i oslobodilo od košuljice, moralo se glasno i jasno izreći: *Nije vila ni vištica nego prava kršćanica*. Taj zaziv zapravo predstavlja basmu ili zaklinjanje koje štiti osobu od uroka i bolesti.

Ja san doživija dva puta tu pravu moru. Mora nastane tako da žena rodi dite s nekom ka košuljicom. To dite, ono kad postane cura, onda je mora. A kad se uda, nastane vještica. Pričaju mi, bila je (...) jedna – još je živa – da se ona rodila tako u toj košuljici i onda joj je otac uzeja tu košuljicu – tribalo je ka skinit tu košuljicu s nje – i bacit je priko kuće tri puta govoreći: „Rodilo se dite, u bijelu odijelu; nije mora ni vještica, nego prava kršćanica.“ – to se tako reče i onda neće biti mora.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Isto, str. 81., 98.

¹⁵⁵ Širić, Josipa. „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, 2015., str. 391.

¹⁵⁶ Jureta, Ante. „Demonska bića u Zagori.“ *Ethnologica Dalmatica* 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 44-45.

¹⁵⁷ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 98.

Za obranu od mora postojalo je nekoliko metoda. Jedna je bila fizička pri čemu bi žrtva mogla fizički napasti moru prijeteci joj smrću ako ne prestane s napadima, no dokazi o tome bili su rijetki. Druga metoda bila je magična, primijenjena na mjestu napada. Fizičku obranu provodili bi snažniji mladići koji bi spavali s oružjem pokušavajući zadati ranu mori kako bi je kasnije prepoznali jer su znali da moru ne mogu ubiti, ali je mogu ozlijediti. Također tu je bila promjena položaja spavanja – zamjena glave i nogu – koja se smatrala dobrim načinom za zbunjivanje more u njenim napadima. Što se tiče magične obrane riječ je bila o nekakvom predmetu, kutiji, boci. Osoba koja je bila žrtva more, tu večer bi trebala biti budna i dočekati moru dok je u obliku životinje i zatvoriti je u kutiju ili neki predmet s poklopcem. Nakon čega bi žrtva izgovorila; *ne mogla ti ni srat ni pišat, dok ujutro ne došla mene nešto pitat*. Zbog ove kletve mora bi došla pred vrata te osobe i zatražila skidanje kletve i tako bi se razotkrila.¹⁵⁸ U narodu se vjerovalo da se more okupljaju na Jurjevo 23. travnja i na taj dan ljudi su izbjegavali mjesta za koja se sumnjalo da su mjesta okupljanja mora.

5.4.3. Vukodlaci

Prema narodnom vjerovanju, vukodlaci su bili mrtvaci koji su se zbog svojih grijeha tijekom života dizali iz grobova četrdeset dana nakon svoje smrti i činili zlo narodu. Vukodlaci su se u narodu poistovjećivali s vampirom, demonskim bićem, mrtvacem koji bi ustajao iz groba, strašio ljude i sisao im krv. Uvijek bi se pojavljivali po noći, a nestajali s prvim glasanjem pijetlova u zoru.¹⁵⁹ Brojne su inačice naziva za vukodlaka u narodu, pa tako imamo: vukozlak, ukodlak, kozlak, kudiljak, kodlak.¹⁶⁰ Javljaju se u raznim oblicima poput mješine koja se kotrlja po cesti, plastovi sijena koji se pomiče, ili kao životinje poput konja, psa, kvočke s pilićima, ili životinja s neobičnim ponašanjem poput zeca koji se ne boji ili magarca koji ne reve.¹⁶¹ Ako bi se pojavljivali kao mješina puna vina to znači da su za vrijeme života bili pijanci, a ako bi mješina bila puna vode to znači da nisu bili pijanci. Njihovo mjesto okupljanja bilo je raskrižje i to u gluho doba noći. Ukoliko bi se čovjek našao u to vrijeme na tom mjestu, utoliko bi mu se dogodilo neko zlo. Upravo zbog toga ljudi su počeli stavljati na raskrižja raspela kao zaštitu od zla, ali isto tako i za bolju orijentaciju. U tradiciji Hrvata bio je izražen kult pokojnika i oni su vjerovali da moraju bdjeti uz pokojnika da slučajno ne prijeđe preko njega pas ili mačka

¹⁵⁸ Jureta, Ante. „Demonska bića u Zagori.“ *Ethnologica Dalmatica* 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 47.

¹⁵⁹ <https://enciklopedija.hr/clanak/vampir> (pristupljeno 20.1.2025.)

¹⁶⁰ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 113.

¹⁶¹ <https://enciklopedija.hr/clanak/vampir> (pristupljeno 20.1.2025.)

jer bi to značilo da će se nakon četrdeset dana povukodlačiti, ustati iz groba i činiti loše narodu. O tome svjedoči priča iz Gornjega Muća.

Umra je lovac koji se zva Roko. Priko njegovog tila što je ležalo u mrtvačnici priša je njegov lovački pas. Lovca su pokopali, al su ga posli znali vidit kako oda okolo sa svojim pason. Roka su prepoznali po svom specifičnom hramanju dok oda. Nakon nekog vrimenta je održana misa za njegovu dušu koja je posli toga napokon našla mir i ljudi su ga prestali vidat po selu. Priča se i to da nije tada naša mir, nego zato što mu je grob bija otvoren isprid popa i još par ljudi, pa su ga uboli trnom, zbog čega mu je iz tila istekla cila krv i ostali samo koža i kost. Posli toga se više nije ukaziva.¹⁶²

Prema narodnom vjerovanju da bi se zauvijek riješili vukodlaka ili onoga za kojega se sumnja da je vukodlak trebalo ga je probosti glogovim kocem ili pak sa sedam glogovih kolaca te bi mu na taj način potekla krv i ostala samo koža i kosti. Često se to radilo uz svećeničku pratnju i zvonara, a nakon tog rituala to demonsko biće se više nikada ne bi ukazalo.¹⁶³

5.4.4. Maminjorgo

Prema narodnom vjerovanju, Dragić ističe, đavao se mogao pretvoriti u različita stvorenja, poput magarca (orko, maminjorga, pakleni magarac), mačke (mačić), crnog ovna ili psa i činiti ljudima zlo. Orko se u Istri nazivao mrak. Isti autor objašnjava da je u nekim dijelovima Dalmacije, pojam mačić (macić) označavao ubijenu djecu koja su se pojavljivala noću. Orko, maminjorga, pakleni magarac i mačić prema narodnim pričama pojavljivali su se pred ljudima noću, podvlačili im se pod noge i kada bi ih ljudi bili primorani uzjahati ih, nosili su ih kroz sela, planine i puste krajeve, često sve do izlaska prvih pijetlova.

Jedan momak je uvečer prolazija kroz planinu prema selu. Puten je vidija velikog crnog magarca koji je blizu mirno pasa travu. Bilo mu je čudno da bi neko, zbog vukova koji napadaju, ostavija uvečer magarca na ispaši. Priša mu je i zajaha ga – ali to nije bija obični magarac. Bija je to krilati stvor u liku magarca, koji je u narodu poznat kao Manjinjergo.(...) Nakon toga ga je spustija na dio Svilaje zvan Orlove stine. Zbog straha i ladnoće, a možda i pada s litice, momak je tu poginija.¹⁶⁴

¹⁶² Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 114.

¹⁶³ Isto, str. 113.

¹⁶⁴ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str 111-112.

Često se djeci govorilo da ne smiju po noći izlaziti vani, biti glasni i zviždati jer će na taj način dozvati đavla. Prema narodnom vjerovanju, dječja robica smjela se sušiti samo danju, a prije mraka unijeti je u kuću da ne dođe zlo na robicu. Danas se poneki drže tog vjerovanja i nikada dječju robicu ne ostavljaju preko noći vani.¹⁶⁵

5.4.5. Kuga

Opis kuge po narodnom vjerovanju razlikuje se od područja do područja. Jedni navode da se kuga pokazivala kao kostur djevojčure u bijeloj haljini koja bi nestajala u obliku vatre, dok je drugi opisuju poput strašne stare žene, dugoga nosa, zelenih očiju kao u mačke, a kose kao u stare kobile. Prema narodnom vjerovanju Krunoslav Ivičević donosi opis kuge, a on glasi:

*Crna kosa holo zarudjena;
Mutno čelo, tisno i lakomo;
Mačje oči razbludna pogleda;
Oštar nosić pun zmijinja jeda.
Široka joj proždorita usta;
Žuto lice nenavidno suho:
Od lijenosti podavite ruke;
Zagalila suvokostne šljuke.¹⁶⁶*

Iako se opis kuge razlikuje od područja do područja, jedno im je zajedničko, kuga je lik žene koja sa sobom nosi smrt i uništava sve pred sobom. Kuga se u narodnom vjerovanju povezivala s bolešću kugom od koje je u srednjem vijeku u Europi umrla trećina stanovništva. Kuga nemilosrdno ubija sve pred sobom od ljudi pa do stoke. Ljudi se od nje ne mogu obraniti svojom fizičkom snagom već, prema narodnom vjerovanju, moraju jesti borovnicu ili češnjak jer kuga bježi od toga mirisa. Kaže se da su „kuga i smrt vječne drugarice. Kad se jedna umori, nastupi druga.“¹⁶⁷ U varaždinskoj se okolici vjerovalo da je kuga lutala po svijetu i ako bi naišla na mrtvaca koji se nije ispovjedio prije smrti, srce bi mu pretvorila u prah, a taj prah bi rasula po zraku. Tko god bi udahnuo taj prah, umro bi nakon čega bi kuga pojela srca tih ljudi i kada

¹⁶⁵ Isto, str. 113.

¹⁶⁶ Zvonar, Ivan. „Usmena književnost u Kukuljevićevu arhivu za povjestnicu jugoslavensku.“ *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (28), 2017., str. 96.

¹⁶⁷ Isto, str. 96.

bi se najela raspuknula bi se i nestala. Svi koji bi umrli od kuge pokapali su se na mjesta zvana *kužni grebovi* i *greblja*, a tih mjesta je bilo mnoštvo jer je kuga odnijela veliki broj života. Postoje brojni *kužni grebovi* i *greblja* na području Bosne i Hercegovine, ali i Hrvatske o kojima su ljudi vodili veliku brigu.¹⁶⁸

5. 5. Eshatološke predaje

Za eshatološke priče Dragić kaže da pripovijedaju o šokantnim pojavljivanjima ubijene novorođene djece, djece koja su umrla prije nego što su krštena, a isto tako i pojavljivanje odraslih osoba koje su bile ubijene. Tijekom noći bi se ubijena i nekrštena djeca pojavljivala u bijelim haljinama sa svijećom u ruci i proizvodila bi strašne zvukove, kriveći se. Spominju se i jame u koje su bila bacana djeca začeta tijekom *Prava prve bračne noći*. Kazuje se da se oko tih jama tijekom noći javljaju ubijena djeca, u haljinicama, sa svijećom u ruci i da plaču. Različiti su nazivi te djece i ovisе o područjima na kojem se javljaju.¹⁶⁹ U zapadnoj Hercegovini nose naziv *krivljavci*, u istočnoj Hercegovini *drekavci*, a u dubrovačkom i kaštelanskom kraju nazivaju ih *tintilinićima*, *tintilinima* ili *tintama*. Važno je napomenuti da tintilinići često nose na sebi crvene kapice.

U Luci Šipanskoj bilo je tintilina u kneževu dvoru, a to su nekrštena djeca vlastele, jadni spurjani. Pokojna Mare Vuković, kad je prala robu, tintilin bi joj ispod kačula dizali drva, a ostala bi samo žerava i ne bi se tako mogla oprati roba. Viđela je i ona tintiline gdje bježe preko tarace – učas bi ih nestalo. Oni su bili kako dječica. Kazivali su joj na Luci da im je na glavi crvena kapica. Kada im se dočepaš crvene kapice, tintilin će ti u kapicu usuti dinara. U Koludrici je još tintilina. Tu je bio u staro doba manastir.¹⁷⁰

Eshatološke predaje govore i o pojavljivanju pokojnika koji bi se dizali iz grobova zbog nekog grijeha kojega nisu ispovjedili. Odlazili bi do svojih ukućana i nakon što bi izrekli svoj grijeh, zauvijek bi nestali.¹⁷¹

¹⁶⁸ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 438.

¹⁶⁹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str 121.

¹⁷⁰ Bošković Stulli, Maja (pr.). *Usmene pripovijetke i predaje*. SHK, MH, Zagreb, 1997., str. 415.

¹⁷¹ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2008., str. 427.

5. 6. Pričanja iz života

Pričanja iz života Dragić definira kao kratke i podrugljive predaje koje ismijavaju žitelje pojedinih sela i krajeva ili pripadnike pojedinih društvenih slojeva i zanimanja. Što se tiče slojeva najčešće su na udaru seljaci, dok su kod zanimanja to policajci. Unutar ovih kratkih i podrugljivih predaja javlja se ispreplitanje novela, anegdota, šala i viceva, ali uza sve to često imaju i edukativan sadržaj.¹⁷² Kao primjer pričanja iz života navodi se predaja o *Sedam prutova*:

Imao otac sedam sinova, sedam svađalica. Malo po malo, pa se prepiru i svađaju. Ako nemaju kakva uzroka važna onda se svađaju oko sitnice, samo da ne bude Bogu lijepo i milo. Bilo je opakih susjeda koji se radovahu njihovu svađanju. Lako je grabiti ondje gdje nema tko čuvati. Otac se njihov zabrine vidjevši da će sve biti zlo i naopako. Jednom prikupi sve sinove pa im daje sedam štapova svezanih u snop da ih prelome. Jedan po jedan probaše ali nitko ne mogaše prelomiti štapove. Čudim se što ne možete pa to je tako lako reče otac. Odrezao je udicu i prelomio štapove jedan po jedan. Oni se nasmijaše i rekoše pa tako smo i mi mogli, pa to može i ne jako dijete. Ove je riječi njihov otac i htio čuti iz njihovih usta. Eto vam djeco slike i prilike vaše, vi ste kao ovih sedam prutova. Ako hoćete da vas drugi ne slomi opasite se uzicom sloge da vas Bog vidi ako ne ćete tako, bit ćete kao ovih sedam prutova, koji kao što sami rekoste, može slomiti i ne jako dijete.¹⁷³

6. Legende

Legenda je vrsta priče vjerskog karaktera u čiju se istinitost ne sumnja. Dragić navodi kako su nositelji radnje u legendama Isus Krist, sveci, svetice, mučenici, mučenice te crkveni dostojanstvenici. Može se reći da legenda govori o životima svetaca i njihovim čudima. Iako je legenda izvorno bila pisana književnost, kroz usmeno prenošenje postala je vrsta narodne priče, bilo u prozi ili stihu. Legende su vrlo slične predajama i ponekad je teško odrediti jasnu granicu između njih. Ali, važan element koji legendu razlikuje od predaje jest prisutnost elementa čuda. Smatra se da legende donose red i harmoniju u život jer pokazuju da se

¹⁷² Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 126.

¹⁷³ Dragić, Marko. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 215.

nepravda uvijek kažnjava, a dobro uvijek nagrađuje.¹⁷⁴ Najčešće legende na našim područjima su *Legenda o propasti Gavanovih dvora*, *Legenda o svetoj Katarini* i *Legenda o svetom Jurju*.

Legenda o Svetom Jurju jedna je od najpoznatijih kršćanskih legendi, a posebno je prisutna u europskoj tradiciji. Sveti Juraj je bio kršćanski mučenik koji je prema legendi ubio zmaja kako bi spasio kraljevnu i njezin narod. Prema priči, u jednom kraljevstvu zmaj je terorizirao ljude i uništavao sve što su napravili. Na kraju, zmaj je oteo kraljevnu koju su ljudi jako voljeli. Sveti Juraj, hrabri vojnik i svetac, došao je u kraljevstvo i odlučio se boriti protiv zmaja koji je prijetio. Uz Božju pomoć, uspješno je ubio zmaja i spasio kraljevnu. Ta legenda simbolizira pobjedu dobra nad zlom i često se prikazuje kao priča o hrabrosti, vjeri i zaštiti slabih. Sveti Juraj postao je zaštitnik mnogih naroda, a njegova figura često je prikazana u srednjovjekovnoj umjetnosti kako na konju ubija zmaja. U Unešiću se slavi blagdan Svetog Jure i sveti Jure se vodi kao zaštitnik te općine pa na taj dan nema nastave i djeci se rado priča legenda o svetom Juri i kako je spasio narod od opakoga zmaja.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Isto, str. 34.

¹⁷⁵ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str 167.

7. Zaključak

Usmena epika kao sam početak književnosti predstavlja temeljnu sastavnicu narodnoga stvaralaštva, ali i važan dio kulturne baštine jer ona ne samo da oblikuje već i odražava identitet zajednice koja ju stvara. Danas se živi u svijetu gdje postoji pisana i digitalna kultura dok u prošlosti toga nije bilo. Zahvaljujući usmenoj epici brojne priče su prenošene s koljena na koljeno, a one će se prenositi i budućim naraštajima. U radu se posebno govorilo o predajama i vrstama predaja. Za povijest, ali i budućnost naroda iznimno su značajne povijesne predaje koje donose niz podataka o vladarima, događajima i narodnim junacima kao što su Mijat Tomić i Andrijica Šimić uz koje se povezuje mitska moć. Uz pomoć narodnih junaka veliki broj ljudi bio je spašen od Osmanlija koji su dugo vremena provodili velike zločine nad narodom. Uz stvarne događaje poput oslobađanja od osmanske vlasti, povezani su i legendarni događaji koje ljudi prenose i danas, a u čast tih događaja obilježavaju se određeni dani. Tako se prije blagdana Velike Gospe trči Sinjska alka kao znak pobjede nad Turcima.

U diplomskom je radu spominjana fikcija i fackija unutar usmene epike. Posebno je važno uočiti da granica između fikcije i fackije u usmenoj epici često nije jasno definirana što doprinosi specifičnosti tih narativnih oblika. Dok su povijesne predaje često povezane sa stvarnim događajima i osobama, etiološke i demonološke predaje spajaju mitološke elemente sa svakodnevnim iskustvom stvarajući tako jedinstven prostor gdje se stvarno i imaginarno prepliće. Kao primjer u radu navodi se demonološko biće kuga koja je svojim dodirrom ubijala ljude, a poznato je da je u srednjem vijeku čak trećina pučanstva umrla od kuge, teške bolesti od koje se nitko ne bi mogao spasiti ako dođe u dodir s njom. Brojne predaje su pripovijedane, neki su vjerovali u izrečeno, dok neki nisu, ali kada bi se pričale legende nitko ne bi posumnjao u istinitost istih. Premda živimo u modernom dobu, i dalje pridajemo velik značaj usmenoj epici jer je njezina uloga nezamjenjiva u razumijevanju prošlih vremena, a također pomoću nje održavamo povezanost s tradicijom i običajima naših predaka. Zadaća nas i budućih generacija bi trebala biti da se i dalje prenose usmene priče koje mogu biti istinite ili protkane fikcijom i fackijom.

8. Literatura

1. Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Globus Media d.o.o., Zagreb, 2004.
2. Bošković-Stulli, Maja (pr.). *Usmene pripovijetke i predaje*. SHK, MH, Zagreb 1997.
3. Botica, Stipe. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Školska knjiga, Zagreb, 1995.
4. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013.
5. Bracewell, Catherine Wendy. *Senjski uskoci (Piratstvo, razbojništvo i Sveti rat na Jadranu u 16. stoljeću)*. Barbat, Zagreb, 1997.
6. Dragić, Marko. „Kliški kapetan i knez Petar Kružić u tradicijskom pamćenju i povijesnom kontekstu.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 47-48. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2022, str. 369-392.
7. Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 292-332.
8. Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
9. Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa.“ *Godišnjak Titus* 10, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 219.-240.
10. Dragić, Marko. „Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske.“ *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1), Zadar, 2017., str. 153-177.
11. Dragić, Marko. „Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata.“ *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Kuga u Makarskoj i Primorju 1815*. Makarska. 2017. str. 403-435.
12. Dragić, Marko. „Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka.“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 21, 2014., str. 103-124.
13. Dragić, Marko. „Danak u krvi u romanu 'Na Drini ćuprija' i u suvremenom pripovijedanju.“ *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.
14. Dragić, Marko i Sunara, Nikola. „Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 5, 2012, str. 155-174.
15. Dragić, Marko. „Etiologija izreke 'Šaptom Bosna poginu'.“ *Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja*, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382.
16. Dragić, Marko. „Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora.“ *Croatian Studies Review*, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty

- of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011., str. 61-88.
17. Dragić, Marko. „Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju.“ *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 21-44.
 18. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
 19. Dragić, Marko. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
 20. Dragić, Marko. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sv. Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud, 2001.
 21. Dragić, Marko. „Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću.“ *Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split* 4. 2001., str. 969-974.
 22. Dragić, Marko. „Predaje i legende o kraljicama u Bosni i Hercegovini (Kraljica Katarina).“ *Motrišta* 2 (9). Mostar, 1998., str. 48-49.
 23. Fazinić, Neven. *Pelješac, Putopis*. Korčula topografika, Velika Gorica, 2014.
 24. Jureta, Ante. „Demonska bića u Zagori.“ *Ethnologica Dalmatica* 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 43-57.
 25. Kekez, Josip. „Usmena književnost.“ U Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboľšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
 26. Konstantin Porfirogenet. *O upravljanju carstvom*. Dom i svijet. Zagreb 2003.
 27. Marić, Marinko. „Herceg Stjepan Kosača i Dubrovnik: uzajamni odnosi i hercegov posjet Gradu 1466. godine.“ *Povijesno nasljeđe hercega Stjepana Vukčića Kosače- 550 godina od smrti (1466.-2016.)* Mostar, Bosna i Hercegovina, 2016.
 28. Orbini, Mavro. *Kraljevstvo Slavena*. Golden marketing, Narodne novine, Zagreb, 1999.
 29. Perojević, Marko. *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Matica hrvatska, ogranak Solin. Dominović. Zagreb, 1931.
 30. Regan, Krešimir. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425.-1478.)*. Naklada Breza. Zagreb, 2010.
 31. Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Školska knjiga, Zagreb, 1997.
 32. Šegvić, Cherubin. *Junačka djela Senjskih Uskoka*. Tisak i naklada knjižare L. Hartman (St. Kugli), Zagreb, 1912.

33. Širić, Josipa. „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, 2015., str. 387-398.
34. Vlašić, Anđelko. „Danak u krvi sultanu Osmanskog Carstva.“ *History.info: povijesni časopis*, 2015.
35. Zvonar, Ivan. „Usmena književnost u Kukuljevićevu arhivu za povjestnicu jugoslavensku.“ *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (28), 2017., str. 69-115.
36. Žmegač, Viktor. *Književnost i zbilja*. Školska knjiga. Zagreb, 1982.

Mrežni izvori:

1. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eVhiWhI%3D (pristupljeno 3. 11. 2024.)
2. <https://povijesni-izvori.webnode.hr/zakljucci-crkvenog-sabora-u-splitu-925/> (pristupljeno 7. 11. 2024.)
3. Držić, Marin. *Dundo Maroje*. eLektire. skole. hr., https://muzej-marindrzcic.eu/wp-content/uploads/2017/04/drzicm_dundomaroje.pdf (pristupljeno 10.11. 2024.)
4. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/basna> (pristupljeno 10. 11. 2024.)
5. <https://www.scribd.com/doc/236707663/Bruno-Bu%C5%A1i%C4%87-Ro%C5%A1a-Haramba%C5%A1a> (pristupljeno 8.1. 2025.)
6. <https://enciklopedija.hr/clanak/vampir> (pristupljeno 20.1.2025.)

FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ EPICI

Cilj je ovoga rada prikazati važnost usmene epike unutar koje se isprepleću fikcija i faksija. Rad započinje kratkim objašnjenjem usmene književnosti, faksije i fikcije, nakon čega slijede poglavlja o novelama, bajkama i basnama. Velika važnost pridaje se predajama koje su veoma važne za usmenu književnost pa se tako navode vrste predaja. Prvo se spominju povijesne predaje koje govore o hrvatskim vladarima, osmanskoj okupaciji i njihovim zločinima prema narodu, ali se usput navodi i pojava hajduka i uskoka, njihovih junaka i vođa koji su se borili protiv Osmanlija. Poglavlje povijesne predaje završava legendarnim oslobađanjima od Osmanlija među kojima se ističe znamenito oslobađanje Sinja uz pomoć Gospe Sinjske. U narednim poglavljima navode se preostale vrste predaja poput etioloških, mitskih, demonoloških i eshatoloških koje su ispunjene natprirodnim elementima, a neke od njih bile su izrazito popularne u narodu, ponajviše mitske i demonološke. Na samom kraju imamo legende koje govore o životima i čudima svetaca u čiju istinitost nitko ne sumnja.

Ključne riječi: usmena epika, fikcija, faksija, predaje, narod.

Abstract

FACTION AND FICTION IN ORAL EPICS

The aim of this paper is to present the importance of oral epic literature, within which fiction and faction intertwine. The paper begins with a brief explanation of oral literature, faction and fiction, followed by chapters on novellas, fairy tales, and fables. A great emphasis is placed on tales, which are very important for oral literature, and various types of tales are discussed. Historical tales which talk about Croatian rulers, the Ottoman occupation, and their crimes against the people, the appearance of hajduks and uskoks, their heroes and leaders who fought against the Ottomans are mentioned first. The chapter on historical tales concludes with the legendary liberations from the Ottomans, with the legendary liberation of Sinj, aided by Our Lady of Sinj, standing out. In the following chapters, the remaining types of traditions are mentioned, such as etiological, mythical, demonological, and eschatological, which are filled with supernatural elements. Some of these were particularly popular among the people, especially the mythical and demonological ones. At the very end, we find legends telling of saints' lives and miracles, in whose authenticity no one doubts.

Key words: oral epics, fiction, faction, tales, people.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Barbara Perić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice hrv. jez. i knjiž. i povijest, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19.2.2025.

Potpis

B. Perić

IZJAVA O POHRANI I OBJAVI ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG RADA

Student/studentica: Barbara Perić

Naslov rada: Fakcija i fikcija u usmenoj epici

Znanstveno područje i polje: humanističke znanosti, filologija

Vrsta rada (završni ili diplomski): diplomski

Mentor/mentorica rada (titula, ime i prezime): doc. dr. sc. Nikola Sunara

Komentor/komentorica rada (titula, ime i prezime): /

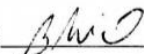
Članovi Povjerenstva (titula, ime i prezime):

1. izv. prof. dr. sc. Helena Dragić
2. doc. dr. sc. Nikola Sunara (mentor)
3. dr. sc. Ivana Dizdar, viša asistentica

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (*odabrati odgovarajuću vrstu rada*) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog ocjenskog rada.

Kao autor/autorica izjavljujem da se slažem da se moj završni/diplomski rad (*odabrati odgovarajuću vrstu rada*), bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 19. 2. 2025

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe odgađanja pristupa ocjenskomu radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanu/dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG RADA*

Opći podaci o studentu/studentici

Ime i prezime	Barbara Perić
Vrsta ocjenskog rada	ZAVRŠNI/ <u>DIPLOMSKI</u> (odabrati i označiti vrstu rada)
Naslov rada	Fakcija i fikcija u usmenoj epici

Izjava mentora o izvornosti studentskog rada

Ime i prezime mentora/mentorice	Nikola Sunara
Rad zadovoljava uvjete izvornosti	<u>DA</u> /NE (označiti)
Obrazloženje mentora	Pregledom rada utvrđeno je da studentica korektno navodi izvore i literaturu.

Nadnevak

14. 2. 2025.

Potpis mentora/mentorice

*popunjava se i prilaže u digitalnom obliku